



КАЗҰШЫ

С. М Ұ Қ А Н О В

7586

# АСПАЗ

*Алматы*

С Ә Б И Т М Ұ Қ А Н О В

КДЗЗ  
М84

# АСПАЗ

*Әңгімелер*

7586

«ЖАЗУШЫ» БАСПАСЫ

Алматы — 1965

Қаз 2  
М 84

Қазақ совет әдебиетінің көрнекті жазушысы С. Мұқановтың «Аспаз» атты әңгімесінде қарапайым совет адамдарының өмірі мен олардың қуаныштары суреттеледі.

## АСПАЗ

### I

Таң қараңғысынан тұру Дәметкеннің өмірлік дағдысына айналған еді. Келін кезінен «қазаншы қатын» аталған ол, биыл елу төрт жаста. Осы жиырма тоғыз жылдың ішінде, қандай жағдайда жүрсе де, оның атқарғаны бір ғана аспаздық қызмет. Оны таң қараңғысынан тұруға үйреткен кәсіп осы.

Бүгін де ол дағдылы кезінде оянса, бір ғана бөлмелі ағаш үйінің іші әлденеге сәулеленіп тұр. «Бұ не?!» деген ой келді Дәметкенге. «Ай сәулесі» дер еді,— ескі ай таусылып, жаңа ай өткен кештің іңірінде ғана туған да, сирек қара бұлттың арасына сүңгіп жоғалған. «Таң атты ма» дер еді, жиырма тоғыз жылға созылған аспаздық өмірінде, бір күн де таңды атырып тұрмаған оны, бүгін таңды атырып тұратын, не қара басыпты?!.

Тағы да бір таңқаларлық жағдай боп тұр оған: найзағайы жарқылдай, жер-көкті сілкіндіре күркірейтін күнге де мыңқ етпейтін мынау ағаш үй, безгек болған адамдай, әлденеге дірілдеп барады. «Жер қозғалды ма» дейін десе, Солтүстік Қазақстан өлкесіне жататын бұл маңда, ондай оқиға болғанын ешкім естіген емес. «Енді не болды!»

Осы оймен, үйдің салқындығынан ба, әлде белгісіз бір қауіпті күткендіктен бе, — денесі дірілдеңкіреген Дәметкен, киінбестен терезеден қарауға төсегінен тұра бергенде:

— Дәметкен! — деген дауыс шалынды құлағына. Күтпеген дауыстан денесі селт ете қалған ол, кім екенін біле қойды, — бөлменің екінші бұрышында, жылы пештің қасына тақтайдан жасаған төсегінде жатқан әкесі — Самалық.

— Бұ не, үйдің дірілдеп бара жатқаны?! — деді әкесі.

Дәметкеннің есіне түсе кетті: тың көтеруге келе жатқан көп трактор, жуық арада осы тұстан өтетінін, ол әуелі немересі — Күнжаннан, одан кейін МТС директоры Ержанов Байназардан естіген. Сол адамдармен механизмді қарсы алатын адамдардың тобында Күнжан да аттанып кеткен.

Осы жайды білетін Дәметкен, жер-көкті тіреткен гүрілдің не екенін әкесіне қысқаша түсіндірді де, өзі қызметіне баруға киіне бастады. Оның қызметі — осы ауылдағы МТС-тың тракторлар ремонтын жасаушыларға аспісіру.

— Иә, қайда барасын? — деді Самалық қызына.

— Жұмысыма.

— Қоя тұр оны! — деді Самалық бұйырған дауыспен. — Киіндір мені, далаға шығам. Кереметті көрем!

Әкесінің соңғы сөзі Дәметкенге ұғымды да: олардың туған жері қазір колхоз боп отырған мекеннен алыста. Ұзын тұрқы үш жүз километрдей, көлденеңі екі жүз километрдей ол жерге, бұдан жиырма бес жыл бұрын, жаз айларында жүздеген көшпелі ауылдар барып қонатын. Қара қыртысы метрден артық құнарлы жайлауға белуардан шалғын шығатын. Кең жайлаудың тұла бойы тұнған, суы тұщы көлдер болатын. Соншалық құнарлы жерді жайланған малдарға, малшылардың тілімен айтқанда, — «қарыстан артық қазы, сүйемнен артық сүбе» бітетін. Жазық, кең жайлаудың тек қана айыбы — ағашы болмайтын. Кейін ауыл шаруашылығы колхозданған кезде, көшпелі ауылдар орманды өлкелерден жеткілікті

жер алып, кең жайлау бос қалған. Жүзден асқан жасының сексен шақты жылын жайлауда өткізген Самалық, туған-өскен жеріне сағынышын айтып, «со жерге де ел орнап, қызығын көрер ме екен?!» — деген...

«Жуық арада жайлауға совхоз орнайды, оның тыңы түгел көтеріліп, тұтасымен егін себіледі» дегелі, Самалық қуанышта. Оның жатса да, тұрса да «керемет» дей беретіні сондықтан. Енді, Дәметкен сол кереметтің алды көріне бастағанын айтқан соң, жұртпен бірге қарттың да қарсы алғысы келді. Киінем деуі содан.

Әкесінің осы жайын ұққан Дәметкен бір-ақ нәрседен қысылды: МТС-тың асханасында жиырма жылдан бері қызмет атқарып келе жатқан ол, әлдеқалай ауырып қалған күндерінде болмаса, не сәскелік, не түстік, не кештік астың біреуін де мезгілінен кешіктіріп даярлаған емес. Қазір әкесін киіндірсе, қызметінен кешігеді.

Осы оймен ол әкесінен рұқсат алмақ еді.

— Бар, жүре бер, өзім де киінем! — деп ақырып қалды.

Айтқанын істемей қоймайтын шалдың тысқа шығуға бекінгенін ұққан Дәметкен, «өзі киінсе жазым болар» деген қауіппен:

— Жарайды, киіндірейін, — деді.

Ол екеуі киініп тысқа шықса, желі тымық далада жапалақтап қою қар жауып тұр. Тұтасқан үні жер-көкті тітіреткен тракторлар тізбегінің алды ауылға кіре бастапты, арты, алыстағы фарлардың жарығына қарағанда, бұдан он бес, жиырма километр жердегі «Путь Ильичаның» маңында сияқты...

— Опырм-ай, құдай-ай, не деген көп трактор еді бұл! — деді, жасаураған көзіне көп фардың жарығы шағылысып, моторлардың тұтасқан гүрілі құлағын тұндырғанда. — Ұшықиырсыз көп!..

Бұл кезде көшеге әке мен қызы ғана емес, ауылдың бар адамы тегіс шыққан еді. Сапырыла жүріп, шулай кеңескен олардың арасында қасынан өте берген Ержановты Дәметкен бөгеп, қысқа амандықтан кейін, жұмысынан кешігуіне кешірім сұрайын деп еді:

— Оқасы жоқ, — деді Ержанов. — Барлық жұмысшы осы маңда жүр.

— Оларға да трактор таңсық па?

— Трактордың оларға өзі емес, саны таңсық. Біздің жайлаудың бір өзінде, жаңадан жиырма совхоз ұйымдасқан екен. Солардың әрқайсысына орта есеппен елу трактор келгенде, — бір мың трактор ғой ол!

— Ойпыр-ой, не деген көп еді!.. — деді Дәметкен.



## II

Дәметкеннің үйіне беттеген тракторлар, тіпті, тақалып қалды. Артқы тракторлардың жарығынан, жұрт енді ғана шамалады: әр трактордың артында, кіші-гірім үйдей боп, ұбақ-шұбақ сүйретілген бірдемелер келеді.

— Шана! — деді біреу.

— Қайдағы шана? — деді екінші біреу.— үлкендігі үйдей ғой, мұның!..

Өзге сөзге уақыт болмай қалды: тақалып кеп тоқтаған бірінші трактор «С-80» екен. Оның үстіңгі күймесінен әлдекімдер түсе бастады.

Дәметкеннің жүрегі бұл кезде ерекше тулап кетті, өйткені, оның ойынша, осы тоқтаған тракторда немересі Күнжан болуға тиісті...

Күнжан!..

Бұл есім Дәметкеннің әрдайым жан жүрегін жарып шығатын сөз болушы еді. Өйтпегенде ше!..

Ол Есентай атты кедей жігітпен сүйісіп қосылған еді. Бұл — олардың туған өлкесінде, совет өкіметі орнап жатқан шақ еді. Келер жылы олардан ұл туғанда, жарқын өмір басталған кезде туған нәрестенің атын Жарқын қойды.

Жарқыннан кейін Дәметкен бес құрсақ көтерді де, үшеуі өліп, алғашқы екеуі ғана тірі қалды. Бірақ бұл ұлдардың қызығын әкесі — Есентай көрген жоқ. Ауылдық Советтің председателі боп қызмет атқарып жүрген оны, ауыл шаруашылығы колхоздана бастаған кезде, байлардан құралған бандылар өлтіріп кетті.

Табысы өзіне мол жететін Дәметкен балаларына жетімдік көрсеткен жоқ. Аз жылда Жарқыны ержетіп, әуелі ауылдағы жеті жылдық мектепті, одан кейін жақын қалалардың біріндегі ауыл шаруашылық техникумын бітірді де, туған ауданына келіп учаскелік агроном болды. Сөйтіп жүріп үйленді.

Жарқынның әйелі баладан қайтыс болды. Дүнияға шырылдап шыға жетім қалған немересін Дәметкен бауырына салды да, күндей сәулесі көріп, атын Күнжан қойды.

Күнжан бес жасқа шыққанда Ұлы Отан соғысы басталып кетті. Соғыстың алғашқы күндерінде Дәметкен екі ұлын бірдей майданға аттандырып еді, екеуі де үйіне оралған жоқ...

Егер қолында кішкентай Күнжан болмаса, осынша қайғыны қалай көтерерін Дәметкен білмеген болар еді... Арманда өлген сүйікті ері, арманда өлген сүйікті балалары есіне түскен шақта, қабырғасы қайыса қайғыратын

Дәметкеннің көзіне күндей көлеңкелі ойлардың бәрі жойыла ғап, тұла бойы түгелімен жарқырап кететін еді...

Әжесінің көңілін осылайша аулап жүріп, Күнжан ержетіп те қалды. Жеті жасынан сабаққа барған ол, он үш жасында ауылындағы жеті жылдық мектепті бітірді де, әкесінің жолын қуам деп, сол оқыған техникумға кетті.

Өткен жаз техникумды бітіріп ауданына келген Күнжанды, Ержанов арқылы Дәметкен МТС қызметіне алдырған еді. Сол қызметті жаңа ғана бастап жүргенде, партияның тың көтеру туралы қаулысы жарияланды.

Қаулыға бұл колхоздың жастарынан бірінші боп Күнжан үн қосты. Ол колхоздық комсомол комитетінің секретары еді. Комитеттің жиналысында Күнжан өзге жастарды да тыңға баруға шақырды. Оннан астам комсомол сол арада ризашылық білдірді де, тағы он шақты адам жиналыстан кейін, туыстарына ақылдасып ап ризашылық берді.

Күнжан әжесіне ақылдасқан жоқ. Егер ақылдасса, оның ризашылық бермеуіне үш себеп бары Күнжанға мәлім: бірінші себеп — «бүгін бе, ертең бе» деп өлмелі әкесі отыр, оны тыңға ала кетуге болмайды, тастап кетуге және болмайды; екінші себеп — МТС-та үйренген және жақсы көріп алған қызметін

тастағысы келмейді, егер тастағысы келсе, МТС-тің жібермеуі де мүмкін, өйткені, ол, МТС-қа қызметі жаққандықтан, жыл сайын сыйлық алып, құрмет тақтасынан түспейтін қадырлы адамның бірі, үшінші себеп — егер өзі МТС қызметінен кетпесе, немересінің кетуіне ешуақытта ризашылық бермейді.

Күнжан әжесін қулықпен көндірмек боп, колхоздың комсомолдары тыңға барғалы жатқанын баяндап алды да, өз жайында:

— Комсомол комитеті таңдауды маған береді, «не тәртіпке көніп, тыңға бар» дейді, «немесе, тәртіпке көнбеймін деген сөзіңді айт» дейді. Бұған не деймін? — деп ақылдасқан болды.

— Көнбесе не істейді? — деп сұрады Дәметкен.

— Комсомолдан шығарады да! — деп Күнжан күрсінген болды.

— Көтек, не дейді?! — деп сасып қалған Дәметкен есін тез жинады да, — жоқ, өйтпес, комитетің. Егер өйтем десе, өзім барып сөйлесермін, — деді де қойды.

Күнжан әжесін қалай көндірудің жолын таба алмай жүргенде, тыңға келушілерді қарсы алатын комиссияға мүше боп, темір жол станциясына аттанып кетті.

Ауылына беттеп келе жатқан тракторларды көргенде, біреуінде Күнжан отыр деп жорыған Дәметкеннің жүрегі кеудесіне сыймастай қуанды.

Оның жорамалы тура шықты: трактордан түсе қалған екі-үш кісінің ішіндегі қысқа тонды, тұлкі құлақшынды, белін сыптығырдай тас қып байлап алған ықшам денелі, жылдам қимылды біреуі Күнжан екенін Дәметкен айтпай-ақ таныды. Дәметкенді көрмегендей, ол трактордан түсе, тіркелген күймеге қарай жөнеле беріп еді.

— Күнім! — деп қалды Дәметкен.

Күнжан ол дауысты естімегендей, жүгіре басып күймеге барды да, есігін ашты. Оның ішінен әлсіз жарық жылтырады, күбірлеген адам үндері және жылаған бірнеше кішкене баланың даусы шықты.

— Қалай келесіздер? — деген дауысы естілді Күнжанның.

— Жақсы, — деді, бірнеше әйел мен еркектің дауысы тұтаса.

— Қазір, жолдастар! — деп, күйменің есігін тарс жапқан Күнжан бері қарай беттей беріп еді, қарсы келген Дәметкен. «Күнім!» деп құшақтай ап, қардың ұшқындары жабысқан сұп-суық бетінен өбе сүйіп-сүйіп алды. Әжесі құшағын жазғанда:

— Тез шам жағайық, үйге түсетін кісілер бар...— деп, Күнжан үйге кірді де, электр шамының включателін тез бұрап қалды. Үй іші жарқырап кетті.

— Дәдем қайда? — деді Күнжан, соңынан ере кірген әжесіне, Самалық қарттың төсегіне тез қарап ап.

— Сендерді қарсы алам деп далада отыр,— деді Дәметкен.

Тысқа шығып, бабасын бетінен сүйген Күнжан күймеге қарай жүгіріп кетті. Дәметкен әкесінің қасына кеп, үйге кіргізбек болып еді:

— Қонақтарыңды түсіріс! — деді ол.

— Тоңған жоқпысын? — деді Дәметкен.

— Жоқ! — деді қарт нық дауыспен.— Енді өлсем де арманым жоқ!..

Қарт көп кешікпей қайтыс болды. Сол күні күнгей жақтан тұрған бір жылы самал, қарды күрт ерітіп, қартты жерлеуге барған жұрт белуардан суға малшынып келді.

Күнжан бұл кезде үйде жоқ еді. Ол «Коммунизм сәулесі» аталған жаңа совхоздың мекенін белгілейтін комиссиямен жайлауға, «ДТ-50» тракторына тіркелген күймелі шанамен кеткен.

Қарт жерленген күннің ертеңінде Күнжан келіп қалды. Әкесінің жасы жетіп өлгенмен, бұл қазаны ауырлап жүрген Дәметкен дауы-

сын шығара жылап, әкесін біраз жоқтап алды да, мауқын басқаннан кейін, Күнжанның тыңға баруына, оған қоса өзінің де тыңға баруына көнгендігін айтты.

Оның бұлай көнуіне екі себеп болған еді: Бірінші себеп — ауылына келіп жатқан қонақтар, «Коммунизм сәулесі» аталған жаңа совхоздың әзірге өз үйі болмағандықтан, оған туысқан республикадан келген адамдар, көктем туып, күн жылығанша осы колхоздағы үйлерге орналасқан. Келген адамдар мен тұрғын адамдар жата-жастана танысса, әлдеқайдан алыстан келген, әлденеше ұлттың өкілдері бар, біразы қыс іші демей жас балаларымен көшіп келген. Бірақ солардың ішінде, жол азабына ренжитін біреуі жоқ.

Дәметкеннің өз үйіне орналасқан бір семьяда шал, кемпірі бар, үйленген бес ұлы, ерге шыққан екі қызы бар, олардан туған балалар бар, барлығы он жеті адам боп шықты, солар да қыс ішінде түгел көшіп келген. Ал, бұрынғы тұрмыс жайын сұраса, Москва маңындағы бір ірі совхоздың жұмысшылары екен, әрі бәрі де алдыңғы қатардағы стахановшылар екен. Дәметкен олардан «сонша рахат тұрмысты тастап неге келдіңдер?» десе, «тың көтеру туралы Отан шақырған ұранға үн қостық!» дейді. «Сонша алыстан бұлар үн қосқанда, тың-

ның ортасында отырып мен неге үн қоспаймын?» деген ойға келеді Дәметкен.

Оның тыңға баруына бір себеп осы болса, екінші себеп — ауылға уақытша орналасқан тыңға барушылар тамақты МТС-тың асханасынан ішті. Көп жылдық тәжірибесі бар Дәметкен, астың қай түрін болса да өте дәмді пісіретін; сондықтан оны, осы асханадан азықтанатын адамдар аса құрметтеп, атын қазақтар «Дәме апай», орыстар «тетя Дуся» қойып алған. Үйренісіп алғаннан кейін, тыңға келушілер Дәметкенге «сізді ала кетеміз» деген сөз шығарды.

Дәметкен МТС-тың директорына және жұмысшыларға ақылдасып еді:

— Барыңыз! — десті олар. — Бұл сөзді, сізге біз құтыла алмағандықтан емес, қымбат көргендіктен айтамыз, өзге коллективтер де тыңға сіз сияқты қымбат адамдарын жіберіп жатыр, біздің де қымбатымызды жібергіміз келеді.

Кешікпей, тыңға аттанатын кексе аспаздың көп жылдық жақсы еңбегіне МТС ұзақ мінездеме жазып, жергілікті комитеттің жиналысында бірауыздан бекітіп берді.



### III

Совхоз адамдары «Алғабас» колхозынан тыңға көшерде, шатырды қайда тігу сөз болған еді.

— Әрине, Жалтырша көлінің жағасына тігеміз,— деген еді жер жайын көріп қайтқан совхоз директоры Меликян.

— Онда,— деген еді Дәметкен,— шатыр менің туған жеріме тігілсін. Қазіргідей лайсаң кезде, Жалтыршаның жағасында одан қолайлы жер жоқ.

— Хұп болады,— деді Меликян.— Бірақ туған жеріңізді таба аласыз ғой?

— Көзімді жұмып отырып...

— Таба аласыз ба, әже? — деп сұрады Күнжан.

— Көзімді жұмып отырып...

Соңғы жиырма бес, отыз жылдың ішінде жайлауға ешкім бармағандықтан, бұрынғы көш жолдардың бәрі тозып, кейде білінер, кейде білінбес торабы ғана қалған еді. Биыл жайлауға барған совхоз адамдары, жерді мөлшерлеу мақсатымен жайлауға тура тартпай, тыңға айқыш-ұйқыш жол сала, қиғаштай жүрген. Дәметкен ол жолдардың біреуін де білмейді.

Жол жайы осылай болғанмен, шофердің қасына отырған Дәметкен, колхоздан шыға, «шырағым, олай жүр... былай жүр!» деп нұсқай отыра, бұрын жайлауға көшетін жолдың жобасынан аумай, нысаналы орынға тура әкеп түсірді. Ерген жұрт, оның мұншама жершілдігіне қайран қалысты. Бұл араны Дәметкеннің ұмытарлық та реті жоқ еді: әкесінің айтуынша, балалары өліп-өліп, өлім сарқытындай боп Дәметкен туған соң, ол жалғыз тайын сойып той жасайды да, етін асуға, үш таған ғып жер ошақ қазады.

Осы жер ошақ, Жалтырша басынан Дәметкеннің ауылы соңғы рет көшкенге дейін қазқалпында сақталып келді. Тіпті бертінде, реті кеп, Дәметкен Жалтыршаға барып қайтса, жер ошақ та, киіз үйінің іргесін көмген шымның сақинасы да со қалпында жатыр екен.

Осы араны ойлаған сайын оның есіне бейғам балалық шағы, қыз боп түзеген шағы, со кездегі тату-тәтті достары, әке-шешесі, ержетіп тұрмысқа шығуы, сүйген жарымен сыйласып өткен шаттық күндері, балалы-шағалы болуы, оларға деген аналық махаббаты түседі...

Дәметкен туған жерін дәл тапты да, қадалары қағылған алғашқы шатырларды аса зор қуанышпен тігісті. Әжесіне қосыла қуанған-

мен, осы совхозға агроном боп орналасқан Күнжанның көңіліне бір қауіп туды. Дәметкенде «белімнің құяңы» деп атайтын сырқат болатын,— егер денесі салқынға тисе, шойырылып жатып қалатын. Кейде, тіпті, қатты шойырылып, қимылдауға мұрша бермей, құлында-құлыны шығатын.

Қар кетіп болғанмен, жер әлі лайшаң. Қанда қағып көрсе, беті іріп жатқанмен, жердің астыңғы тоңы әлі еркін жібіген жоқ. Теріскейден ескен желдің салқындығына аспанда жинала торланған ақ сұр бұлтың төмендей көшуіне қарағанда, мүмкін, қар да жауып қалуы... Күнжанның қауіптенетіні «Жылы орын жоқ осындай жағдайда, әжесі ауырмай-сырқамай қызмет атқара алар ма екен?!»

Бірақ Күнжан босқа қауіптенді. Не ғажабы барын кім білсін, ояу уақытының көпшілігін ашық жерде ас пісірумен өткізсе де, ызғарлы жел біразға дейін басылмаса да, алғашқы күндері әуелі қар, артынан жаңбыр жауып, жердің дымқостығын ұлғайтса да, Дәметкеннің құяңы ұстамауы былай тұрсын тымау да тиген жоқ.

Жұмысты ол жеңіл киіммен істеуді жақсы көретін еді. Осы дағдысымен, күн райы суық кезде де үстіне жеңіл фуфайкеден басқа киім ілген жоқ, басына шашын ғана жабатын же-

ңіл орамалдан басқаны тартқан жоқ. Жердің газына қарап, аяғына тек қалың шұлаумен керзалық етік киді.

Оның ас қып беретін адамдарының көпшілігі трактористер. Олар екі сменамен қызмет атқарады: таңертеңгі алтыдан кешкі алтыға дейін, кешкі алтыдан таңертеңгі алтыға дейін. Жұмысшылардың және оларды күтушілердің бұл бригадада саны елу адам, соның бәрін үш мезгіл азықтандыруға, жалғыз Дәметкеннің, әрине, күші келмеген болар еді.

Совхоздың директоры оған жәрдемшіге екі қыз берді. Қыздар күн мен түнге кезектескенмен, Дәметкен кезектеспеді. Ол күндіз де, түнде де ас пісірген қыздардың қасында болды. Қай кезде ұйқтап, қай кезде дамылдайтынын кім білсін, — қашан көрсең де ас пісіретін қыздың қасында. Оның бір мінезі — өзі пісіргеннен басқа асты жақтырмайды, өзі пісірген астың дәмді болуын, өзінен басқа ешкімге сеніп тапсырмайды.

Алғашқы күндері Жалтырша көліне жақын жердің тыңын жыртқан тракторлар, күн өткен сайын алыстай беріп, тамақты машинамен таситын жерлерге кетті. Тамақ оларға жабық, жылы ыдыстармен тасылды. Трактористер қанша алыста болғанмен, үш мезгіл асты да Дәметкен өзі апарып таратты.

Бұл қызметіне Дәметкен мейлінше риза. Өйтпегенде ше?.. Жер жаралғалы соқа тимеген оның туған-өскен өлкесінде, мыңдаған гектар тың көтерілді. Дәметкеннің бір қызығы — есепке шорқақ еді. Көп мың түгіл, ол бір мыңның өзін де санап жеткізе алмайтын. Мынау көтеріліп жатқан тыңның жайын сұраса, біреу емес, әлденеше мың!.. Соншама санға ойы жетпегенмен, Дәметкеннің көріп-біліп жүргені — көтерілген тың ұлан-байтақ кең. Бұл тыңды бір ғана совхоз емес, жайлауда іргелес орнаған әлденеше совхоз көтеріп жатыр. Солардың бәрі қанша тың көтерілгенін көргісі келген Дәметкенді Меликян машинасына мінгізіп әлденеше рет аралатты. «Не деген көп көтерілген тың!» деп қайран қалды Дәметкен.

Бірақ Дәметкен үшін бір ғана өкініш бар: оның еркіне салса, көтерілген тыңның бәріне егінді 1954 жылдың жазында себу керек, ал Күнжанның, тағы басқалардың айтуынша, бұл жылы азғантай жерге ғана егін себіледі де, өзге кең жерге егін — 1955 жылдың жазында өседі.

Болашақ жылдың жалпақ егіні өскенін көруге асыға отыра, Дәметкен 1954 жылы себілген аз көлемді егіннің тез пісуін, оның жемісін тез татуды шегінен шыққан шыдамсыздықпен күтті...

Ол күткен жемістің ішінде бидаймен қатар  
овошь та бар еді. Сол бидайдың себілуін, сол  
овошьтың отырғызылуын Дәметкен өз көзі-  
нен өткерді. Одан кейін көктеуін, сабақтану-  
ын, дән тартуын, пісуін әрдайым бақылап,  
мақсатына жақындаған сайын, қуанышы қой-  
нына сыймады. Дәметкеннің сол жайын көр-  
ген Меликян:

— Комбайннан алғаш құйылған астықты,  
алғаш жиналған овошьты сізге әкеп берем,—  
деді оған,— содан сіз тамақ жасап, туған же-  
ріңізде бірінші рет өскен астықтың дәмін бі-  
рінші боп татасыз.

Асыға күткен Дәметкеннің қолы ол күнге  
де жетті. Комбайнның шүмегінен грузовиктің  
жәшігіне алғаш құйылған бидайды Меликян  
совхоздың электр қуатымен жүретін диірме-  
ніне үктірді де, Дәметкенге жеткізіп берді.  
Сол күні асхана қасындағы тақтайдан уақыт-  
ша жасалған сарайшыққа, екі грузовикке ти-  
елген овошь та келіп түсті: оның ішінде ка-  
пуста да, картоп та, сарымсақ та, сәбіз де, қи-  
ыр да, помидор да бар.

Ол күні кешке Дәметкен көзінің шырымын  
да алған жоқ. Ашытқы құйған тандырды ол  
үкен екі бөшкеге бетін жылы орап жауып  
тастады. Содан кейін овошьтарды аршып, ту-  
рауға кірісті.

Ол күнгі түстік, тыңда өскен жаңа овощтан жасалды. Ас қайнап пісуге айналған кезде, ожаумен іліп ап дәмін көру Дәметкеннің дағдысы еді. Бірақ бұрын асықпай, астың пісер мөлшерін күтетін.

Бүгін бұл дағдыдан Дәметкен айырылды. Ошаққа орнатқан қазан бусанбай жатып, қақпағын ашып көрген ол, тезірек қайнауын тілеп, отты астына баса жақты.

Қазан шала қайнай бастаған кезде-ақ, Дәметкен қуанған кескінмен ожауды малып жіберіп, сорпаны іліп алды да, шетінен үрлей ұрттап дәмділігі тілін үйірген сияқтанған соң, қылқ еткізіп жұтып жіберді. Оның бұрын көрмеген қылығына қайран қалған қыздар, сорпаға құмарланған себебін сұрап еді:

— Туған жердің топырағына өскен дән өзге дәннен дәмді болады екен,— деді ол.

Туған жердің тыңына бірінші рет өнген жемісті қолынан егіп өсірген, осы совхоздағы жиырмаға тарта ұлттың ер ұлдары мен ер қыздарына Дәметкен ішінен сансыз алғыс айтты.

Оларға мына тәтті түстікті тезірек таттыру үшін, қазан астындағы отты Дәметкен үдете жақты...

## БАТЫР ҚЫЗ

Бұл әңгіме — әңгіменің героинасы, Совет батыры Мәншүк Маметованың өзіне арналады.

Ж а з у ш ы.

Қалың қарағайлы орманның арасында шытырлап жанған бұтақтарды айнала отырған жауынгерлер, айсыз түнде Мәншүктің бетінде ойнаған жалынның сәулесіне қарағаны болмаса, оның кішкене денесін айнала бұрып, жіңішке, жұмсақ даусымен айқын айтқан сөзін тыңдаған жоқ. Несін тыңдасын, дағдылы үгіт: «Өзің өлме, жауды өлтір! Егер қапыда өлсең, сенің атыңды халқың өз тарихына алтынмен жазады!..»

— Айтайын дегенім осы, жолдастар! — деді Мәншүк сөзін аяқтап.

— Кімде сұрау бар?

Ешкім үндемеді.

— Міндетті түсінікті деп санаймыз да онда?

— Түсінікті! — десті жауынгерлер бір ауыздан.



Расында түсінікті еді: бұдан он бір күн бұрын, 1943 жылдың 6 октябрінде генерал-лейтенант Галицкий басқаратын үшінші ұрғыш армия шабуылымен немістердің қорғанын қиратып, 30 шақырымдағы Невель қаласын алып тоқтаған. Қапыда қырылған немістер есін тез жинап, ұрғыш армияны қоршау қамына кіріскен. Кезеңін тапса, немістің қоршауына мүмкіншілік жоқ емес-те: ұрғыш армияның алды ілгері кеткенмен, көршілес армиялар кезінде жәрдем бере алмағандықтан, екі бүйірі қысыңқы қап, немістер сыртын ораңқырап кеткен.

Ұрғыш армияны қоршау үшін неміске кеңдігі 5-6 километрдей жерді ғана қаусыру керек, ол үшін ең қолайлы орын Қаратай және Үлкен-Иваново дейтін екі шалқар көлдің арасындағы — қылы. Отан соғысының алғашқы кезінде шегінген біздің армия жауды бөгеу үшін, Заиванье дейтін поселкенің тұсында қылыны жырып, екі көлді каналмен қосып жіберген, сол канал әлі сақтаулы. Енінің ең кең тұсы жүз метр, ұзын тұрқы шақырымдай, түйенің мойнындай иреңдеген бұл сопақ қылының теріскей жақ бұйратты белесінде бекінген немістер, күнгеі жақ бетіндегі орманда біздің армияның қазақстандық жүзінші бригадасы жатыр. Қылының өзі немістердің қолында.

Жері қайқаң, жазық келген мойнақтың өнбойында төселген минадан ат тұяғы сияр жер жоқ. Миналардың арасында аралары алшақ құрылған үш қабат сым тор.

Ажалдың осы араны жол бермейтінін көрген біздің төрт разведчик: Раисов, Мырзабаев, Әлімбаев, Нұрлыбаев — Қаратай көлінен салымен жүзіп өтіп, октябрьдің он екісі күні Битке дейтін обер-лейтенантын ұрлап әкелді. Биткенің баяндауынша немістер октябрьдің он бесі күні каналдан жиналмалы көпір арқылы өтіп, шабуылға кіріспек те, біздің армияның қысыңқы бүйірін сыртынан құшақтай қаусырып, қамауда қалған үш дивизия мен екі бригаданы қырмақ.

Разведка тағы да алып келген «тілдердің» сөзіне және қолға түскен неміс документтерінің ыңғайына қарағанда, Биткенің мәліметі дұрыс.

15 октябрь күні немістердің осылай шабуыл жасауы анықталғаннан кейін, үшінші ұрғыш армияның соғыс советі кеңесті де, қимылға немістерден бұрын кіруді ұйғарды, бұл ұйғару бойынша шабуылды қылының аузында тұрған жүзінші бригада, оның ең алдындағы 2-батальон бастамақ. Мәншүк осы батальонда. Бұл мақсатты орындау үшін Исин Мәуленнің құрылысшы батальоны 15-октябрьге

қараған түні, түн бойы жолдағы миналарды тазалап, сым торларды қияды. Ажал араны тазаланып біткенін Мәулен қызыл ракета атып білдіреді, сол кезде артиллерия «ойнап» жаяу әскерге жол ашады. Шабуылдың мақсаты: немістерді Изочка станциясына шейін сырып тастау.

Командованианың осы планын октябрьдің он үшінен бастап жүзінші бригаданың әрбір бөлімшесіндегі үгітшілер жауынгерлерге ұғындыруға кірісті, солардың бірі — бірінші ротаның партия ұйымдастырушысы — Мәншүк Мәметова.

«Осылай да, осылай» деп бұл мәселені Мәншүктің өз ротасындағы жауынгерлерге айтуы бір емес, бірнеше рет. Әр айтқан кеңестің сөзі басқа болғанмен, мағнасы бір. Сондықтан, бастап бейілдене тыңдаған оның сөзін, кейінгі кеңестерінде жауынгерлер соғыс тәртібі қатаңдықтан ғана отырды, егер босаң тәртіпті жиналыс болса, олар әлдеқашан «несін қайталай бересің соның» — деп тарқасып кетер еді: Кеңесін аяқтаған Мәншүктің «түсінікті ме?» деген сұрауына, жауынгерлердің бір ауыздан «түсінікті» деп шу ете түскен себебі де осы.

Соғысты басынан кешкен кісі, шабуыл болардың алдында сол шабуылға қатнасарын-

дардың жап-жүйесін жақсы біледі. Бұл кезеңде, бұрын соғысқа қатнасқан адамға да, қатнаспаған адамға да өмірден керегі бір ғана зат, ол — қай ретпен болса да езу тарту, күлу, реті келсе қатты күлу, шегі қатқанша күлу. Адамның өмірінде, шабуыл алдындағы күлкіден тәтті, рахат күлкі жоқ. Шабуыл алдында осы тәтті күлкімен рахаттанғысы келмейтін не жауынгер, не командир болмайды.

Бірақ, күлдіретін кім? Ертеңгі шабуылда өлем бе, жараланам ба, әлде тірі қалам ба деген сезімнің толқынына бір батып, бір қалқып жүрген адамды күлдіру оңай ма? Егер, осы отырған топта шабуылға қатнаспайтын адам жоқ болса, қайсысы ерігіп, қайсысының күлкісі кеп отыр дейсін?

«Көре-көре көсем болады» деген қазақ мақалы соғыс майданында да шындықтың айнасы. Онда да соғысты басынан көп кешкендер өлім қаупінің тұйығына кеп иірілген көпшіліктің күлкі толқынына жол ашып жібереді. Жүзінші бригада мұндай «көпті көріп көсем болғанның» бірі Сүлейменов Ыбырайым, 43 жылдың 14 октябрі күні оның есебінде өзі дәлдеп атып жыққан 370 неміс бар.

Мәншүк сөзін аяқтағаннан кейін, жауынгерлер «түсінікті» деген жалғыз ауыз сөзден басқа ешнәрсе айтпағанын бақылап отырған

Ыбырайым, көпті көңілдендіру, күлдіру ниетімен әзіл бастады.

— Сізге бір сұрау беруге бола ма, жолдас үгітші қыз? — деді Мәншүкке.

— Айтыңыз!

— Міндет түсінікті және оны орындаймыз да. Сізден сұрайын дегенім: үгіттеуге жақсысыз, сонда сіз, осы майданға келгелі неше неміс өлтірдіңіз?

Мәншүк үндемей қалды, несіне үндесін, дауласар дәлелі аз, армияға өзі тіленіп кірген Мәншүктің көп уақыт қызмет атқарған орны — штаб. Сол штаб қызметінде жүріп ол пулеметті меңгеру кружогіне қатынасты да «озат атқыш» деп баға алды. Бірақ өткінші сияқты жеңіл-желпі бірдемелерге қатынасқаны болмаса, атқыштық өнерін сұрапыл қырғында қолдану сәті әлі түскен жоқ. Сондықтан, онымен әзілдескісі келген жігіттер «біздің Мәншүктің атқыштығы сондай: һауаның қай жерін көздесе де оғы мүлт кетпейді» десетін. Мәншүкпен осылай қалжыңдасатын бір жауынгер, Ыбырайымның сөзін қостай кетті.

— Бәсе десейші, — деді ол, — осы әйелдер сөзді ерлермен бірдей сөйлегенде, жауды неге бірдей өлтірмейді екен?

— Әйелден ерлік шыққанын қашан көріп ең? — деп даурықты біреуі.

аз емес. Менің сұрап отырғаным: найза алып жауға шапқан, ту көтеріп қол бастаған қазақ қызы. Сен сондайды тауып берші!

Сөзден тосылғандай болған Мәншүк кідіргенде, бригаданың соғыс қимылын басқарушы полковник Баймулдин Әбілхайыр мен батальон командирі капитан Ушаков келіп қалды.

Баймулдиннің бұйрығы бойынша басталғалы тұрған шабуылдың тәртібі былай болуға тиісті: қылының бергі бетіндегі даланы минадан тазалауға капитан Исин Мәуленнің құрылысшы батальоны түнгі сағат «нуль, нульден» кіріседі. Тазаланған даланы Ушаковтың атқыш батальоны жылжи еріп бекітіп отырады. Құрылысшы батальонның алды «төрт, нуль-нульде» каналға жетеді де, қызыл ракета атады, сол кезде артиллерия ойнап, жаяу әскерге неміс қамалын басып алуға мүмкіндік береді.

Осы бұйрықпен іске кіріскен батальонның Мәншүк оң жақ қанатында еді, қасында автоматчиктер ротасы және станкалық пулеметтің кезегіндегі екі жігіт.

Түн. Аспанды қоршаған қою бұлттан шыршық қар ұшқындайды. Қызыл армияның қимылын жау естімесін дегендей немістер жақтан ескен ызғырық салқын жел әрбір жа-

жауынгердің құлағына «еппен қимылда, жауың сенімпаз, тез қимылда, уақыт аз! Сақ бол, айылаң ажалдың араны! Қырағы бол, қапыда емес!» деп сыбырлағандай болады.

Бұл сыбыр желдің ғана бұйрығы емес, жердің де, елдің де бұйрығы екенін ұққан әрбір жауынгердің денесі дағдылы қалпынан жүз есе епті сияқты. Дәл осы минуттерде сақ құлаққа желдің жылжуын естуге болады, олардың қимылын естуге болмайды. Олардың төңірекке төне қараған көздерінен ұшқан ұшқын бронды бауырдай тілетін термиттік оқтан да өткір: термиттік оқ бір қарыс бронды ғана тіліп өтсе, бұлардың көз ұшығына түннің қалыңдығы бір емес, жүз емес, мың да, миллион да емес, нелер миллиард қарыс бронын тіліп өтіп, аспан мен жердің қабысқан жиегіне шейінгі жер бетіндегі барлық затты көріп тұр. Тіпті, жер шарының жартысын бүркеген бүгінгі түннің өзі түн емес, түнді тесе қараған жүзінші бригада жауынгерлерінің қара көзі сияқты.

Құрылысшы батальонның жауынгерлері қолдарына ұстап жер бетін сипай жылжытқан мина тапқыш құралдың тұмсығы жаудың жерге жасырған миаларын тінте бастады. Із тапқанда жер тырналап қыңсылаған тазыдай мина тапқыштар да жерде жасырынған ми-

наның исін сезсе, жауынгердің құлағына сыңғыр ете қалады. Ажалды құшағын жайған минаның жауынгерлер қол-аяғын қырады да, дәрменсіз денесін домалатып тастай береді.

Осы қарқынмен қимылдаған Мәуленнің батальоны сағат «төрт, нуль-нульде» жететін мерзімге сағат «екі, он жетіде» барып қалды. Ушаковтың батальоны да өкшелеп қалмай келеді. Немістер жағынан әзірге сезінген белгі жоқ.

Ракетаны қазір атайын десе, уақыт әлі ерте, артиллерияның даяр болмауы мүмкін: өздері ілгері жылжиын десе — жаудың алдыңғы бекініс ұялары тым жақын және естілген дыбысқа қарағанда ояу сияқты, аспанның батыс жақ жиегіндегі көмескі ақтандақтан блиндаж бен блиндаждың арасында ор арқылы еңкеңдеп жүгіргендердің бастары да қараңдап көрініп қалады. Не істеу керек?

Екі батальонның командирлері ақылға отырғанда, тәуекелшіл, өжет Ушаковтың сөзі өзгеден қонымды көрінді.

— Бұл араға біздің жеткенімізді жау сезсе,— деді ол,— шабуылға даяр тұрған күшін төгіп жібереді де, артымыздан келетін күшті кесіп тастап, бізді жеке келжемдейді. Мұндай қауіпке көрнеу көзді жұмбай-ақ, басқа айла қолданайық: ең сенімді жігіттерден құрылған



екі отряд сал байлап суға түссін де, қылының орта тұсындағы биікке салынған Заиванье поселкесін алсын. Каналдан жүзіп өтіп бер-лағынан бір жетейік. Егер сәті түсіп осы ті-лекке жете алсақ, екі батальон мен жаудың екі дивизиясын ұзақ уақыт бөгеуге мүмкінші-лік бар.

Осы ұсыныс қабылданып, суға жүзетін от-ряд адамдары іріктеле бастағанда:

— Менің де қосылғым келеді, жолдас ка-питан!— деп рапорт берді Мәншүк Ушаковқа.

— Жоқ, сіз мұнда керексіз,— деп кесіп айт-қан Ушаковтың бұйрығына таласу тәртібінде жоқ Мәншүк, мұңайған кескінмен, пысық қи-мылды денесін баяу ғана қозғап өзінің пуле-меті тұрған жерге кеп жамбастай отыра кетті.

Малтуға кеткендерді жөнелтіп сап, кейінге шабаршы жіберіп, құрғақта қалғандардың да-нишдығын аралап жүріп тексерген Ушаков келгенде, Мәншүк жамбастаған қалпында әлі отыр еді. Оның мана жәбірленіп кеткенін сез-ген Ушаков, сол сезімі әлі жадырамағанын байлайды да, сөзін жұбатудан бастады:

— Өкпелеп отырсың-ау, жолдас Маметова, маған? — деді ол қасына отыра кетіп,— бі-лем. Бұл жорыққа аттанарда жігіттермен қал-пыңдасқаның да есімде. Осы арпалыста ең бағыр деген жігітпен жігер-қайратыңды та-

ластыруға іштей берген сертіңді кескініңнен ұққам. Сен жауға бұрын жеткенді батыр деп ойлама, екіталай күн туғанда бекінісін бермегенді батыр деп ойла. Менің шамалауымша, қылының өнбойын біз аламыз. Бірақ соны ұстап тұра аламыз ба, жоқ па — ең зор мәселе осында. Біздің мылтықтың даусынан түршіккен жау барлық қаруынан оқты борандатып жіберіп, артымыздан жететін күшті жылжытпай қойса, осы қойнаудағы жаудың шабуылға даяр тұрған екі дивизиясымен біздің бір ғана батальон арпалысуға тура келеді. Кімнің ерлігі қанша екені сонда көрінеді, қарындасым. Рас па?

— Рас! — деген жауапты ашық, ақжарқын дауыспен қалай айтып жібергенін Мәншүктің өзі де аңғармай қалды.

— Серттесейік, осыған! — деді Ушаков қолын ұсынып.

— Серттесейік! — деп, орнынан атып тұрып, жіңішке, нәзіктеу саусақты алақанын Ушаковқа ұсынған Мәншүктің бойында, маңа қалыңдығы қара бұлттай оралған жәбірлену сезімінің ізі түгіл, көлеңкесі де қалған жоқ еді.

Осы кезде Заиванье жақтан атылған қызыл ракета, жұлындай шаншылып аспанға зымырай жөнелді. Мылтықтан атылған оқтар-

дың нысанаға ұзап ұшпай-ақ тиюі қып-қысқа, тық-тық еткен даусынан білініп тұрды. Біздің кісілер жау қамалына жеткенін білгендей, кейінгі артиллерия да ойнап қоя берді.

— Шабуылға! — деген Ушаковтың өткір үнмен айтқан бір ауыз сөзі, кемеріне толған өзен суын жарып жіберген болат кетпен сияқтанып, команда күткен көпшілік лық етіп, ілгері ақтарыла жөнелді.

Командаға делебесі қозған жауынгерлер жүгіре басып каналға жетті де іркіліп қалды. Канал жап-жалпақ, ені елу метрдей бар.

Разведканың хабары бойынша бұл каналдың тереңдігі орта бойлы кісінің кеудесінен келуге тиісті. Қараңғы түнде қарамайдай құлпыра толқып жатқан кіші-гірім өзенге жақын суға Ушаков «түсе қалыңдар!» — деп бұйыра алмады. Командованиенің бұйрығы бойынша бұл каналға жауынгерлер артиллерия ойнағаннан кейін жетіп, арттарынан грузовикпен әкелген көпірді салып өтпек те. Оны күтуге уақыт жоқ, не істеу керек?

«Кім біледі, — деп ойлады Ушаков, — судың тереңдігі разведканың айтқанындай болса жақсы, егер болмай, терең суға бөлімшемді ғарп қып алсам, мойныма мәңгі түспестік күнә жүктермін».

Осы күдік ойын толқытқан Ушаков:

— Малти білетіндер тез суға түссін,— деп команда берді бөлімшесіне,— ауыр құралды солар арқаласын. Малти білмейтіндерден суға әуелі ұзын бойлылары түсіп көрсін, қалғандары соларға қарап өтсін. Егер, су терең болса, малтитындар малтымайтындарды алып шықсын.

Команда берілгеннен кейін, малтымпаздар шеті қабыршақтанып қатуға айналған мұздай суды шопылдата күп бергенде, олардың артынан бойы ұзындар түсе қалғанда:

— Тереша! — деді елеңдеген Мәншүк, пулеметтегі кезектесі, ұзын Терентийге,— түс сен де!

Терентий басын шайқады. Оның бұл қылығына кейіген Мәншүк, каналдың кемерінен жылжып суға қарай түсе берді.

— Маша! — деді Терентий,— сен де малтымақпысың?

— Әрине!

— Малти білмейсің ғой, сен?

Мәншүк үндеместен суға таяна түсті. Несіне үндесін,— бұрын малтып көрмегені рас та.

«Ат басына күн туса, ауыздықпен су ішеді, ер басына күн туса, етігімен су кешеді» дейтін атасы қазақтың мақалын жақсы білетін Мән-

шүк, мынадай тай-талас кезеңде малти білмеймін деп тұрып қалса, өзгелер өте бастаса, тал бойына мін, таудай талабына төмендік, жаһоттай жанына кір емес пе? «Өлімнен — ұят күшті». Малтуға жүрексінесе, малтып өткендер ертең «батырсынған, қыз, бұның қалай?» деп мазақтамай ма? Мазақтаса ұялмай ма? Ұялса — өлгені емес пе?

Осы намыспен малтуға берік бекінген Мәншүк, Терентийге:

— Білген-білмегенімде нең бар сұрап,— деді де, созған қолын қағып жіберіп, суға күп бере түсе жөнелді.

Киіміне сіңе қалған мұздай судан денесі түршікті ме, тұншығады екем деп үрейленді ме, өзгеге ере алмаймын деп намыстанды ма — осының қайсысы болса да, әуелі аяғын судың түбіне баса түскен Мәншүк бірер адымдағаннан кейін, қолын қанаттай желпіп жоғары ырғып қап еді, мұзды суға денесі жаңқадай қалқып бетіне шыға келді. Су бетіне көтеріле, кәнігі малтымпаздардай ілгері жүзе жөнелгеніне оның өзі де қайран қалды.

Малтығандармен жарыса аз уақыт жүзген Мәншүктің есіне кейін қалған пулеметі мен кезектестері түсіп, жалт бұрылып қайтып келсе, Терентий де, басқа кезектестер де манағы қалпында әлі тұр екен.

— Әкел пулеметті! — деді Мәншүк, судан кемерге шыға беріп Терентийге.

— Қайтесін оны?

— Арқалап апарам арғы жағаға.

— Көтере алмайсың,— деді Терентий, кемерден шығып пулеметті ұстай берген Мәншүкке, бергісі келмей тартпақтап.

— Тарт қолыңды, Терешка! — деді Мәншүк жекіп,—қорықсаң тұра бер өзің осы жағада.

— М-м-ма-ша!..

— Біз...— деп келе жатыр еді кезектестің тағы біреуі.

— Тыңдағым келмейді, арқалатыңдар! — деді Мәншүк бұйырған үнмен.

Пулеметті сүйрей жағадан сырғи берген Мәншүкке қосарлана Терентий де түсе қап еді:

— Арқалат, маған! — деді Мәншүк Терентийге.

— Мен арқалайын, Маша!..

— Біз! — десті басқа кезектестер.

— Сендер малти білмейсіңдер,— деді Мәншүк,— өздерің амалдап шығыңдар. Терентий оқтаулы ленталар салған жәшікті көтерсін, пулеметті мен арқалайын.

Өзге кезектестер қақала-шашала, суға бір батып, бір шығып ілгері жөнелгенде:

— Сүңгісе де арғы жағаға жетер,— деді Мәншүк Терентийге,— кәне, арқалат пулеметті маған!..

— Расың ба, Маша?

— Екеуміз қыз-ойнақта отырған жоқпыз, әзілдесетін. Уақыт аз, әкел!

Арқалатқан пулеметпен жүзе жөнелген Мәншүк, ойда жоқта, суды балықтай билеп алды. Ауырлығы 56 килограмм пулеметті ол шопақ құрлы көрген жоқ. Терентий пулеметті демесейін деп еді:

— Жәшігіңе ие бол!— деді Мәншүк оған.— Оқтарға су тимесін.

Терентий тым ұзын бойлы жігіт еді, мінезі жуас, оны сыртынан сықақтаушылар «түйе» дейтін де, көзінше әзілдегендер ертегіде төбесімен көк тірейтін құжға теңейтін. Қатар тұрса Мәншүк оның кіндігінен ғана келетін.

Пулеметті арқалап малтығанына сүйсінген Мәншүк, судың тереңдігін Терентийдің бойынан байқады: оның сорайған денесін түгел жапқан судан қылқып басы ғана көрінеді. Кейде Қаратайдан Ивановаға қарай жел айдаған толқындар басын да бүркеп кете жаздайды.

— Қалай, Терешка? — деп қояды Мәншүк.

— Бірдеме ғып өтерміз,— деп сыр бермеген болғансыған Терентий, толқындар лықыл-

дап басына шапшығанда «қайтеді мынау!» деп қауіптенеді.

— Малтып көрсейші? — дейді Мәншүк.

Терентий, Мәншүк және басқа кезектестер арғы жағаға шыққанда, жау да артиллерияға артиллериямен жауап беріп, қызу дуэль басталып қалған еді. Шабуылға даяр тұрған немістер, зеңбіректің де, пулеметтің де барлық калибрін қимылға кірістіргенде, снаряд пен миналар қардай борап кетті.

Не істеу керек? Айнала анталаған ажалдан қашқанмен құтыла ма?

Ажалмен арпалысуға кіріскен жауынгерлер киімдерін шылқыта малшындырған күздің мұздай суық суын сығуға да мұрша таппады, суда тоңазыған олардың денелері, судан шыға, жан-жағынан ажалдың улы тілі жалақтай бастаған, түршігіп, тоңазуын ұмытып кетті. Осы кезде командирдің «Алға!» деген бұйрығы да бытыраңқы батальонның өнбойына, сым торлы бекіністі бойлай жүгірген электр тоғындай тарады.

— Кеттік! — деді Мәншүк кезектестеріне ілгері ұмтыла беріп.

— Кеттік!

...Бораған оқтың арасында еңкеңдей ілгері ұмтылған көпке, пулеметтерін сүйрей жүгіріскен бұлардың кезектестерінен Мәншүк пен



Терентий ғана жетіп, өзгелері жолда қалды. Олар жан-дәрменде Заиваньенің оң жағындағы биікке шықса, біздің әскерлер биікті меңгеріп ап, арғы бұйраттағы жаумен атысып жатыр екен. Жаудың да оқ жаудыруы сұрапыл. Саялар бірдеме таппаса, жан сақтауға мүмкін емес. Жауған оқтан жырмаланбаған, ине шаншар жер жоқ.

Ажал нәсері осылай төгілген биікте, паналауға қолайлы бекініс бар еді, ол — биіктегі молаларға қойылған ескерткіш тастар. Ескерткіштерді бетке ұстай құрылған станкелі екі пулеметтің арасына әкеп Мәншүк пулеметін құрды. Оның пулеметінің алдына кездескен тастың ұзын тұрқы қырынан жатқызған шкафтай, биіктігі де, қалыңдығы да метрдей. Тегі, ол осы араның табиғи тасы болу керек, әйтпесе, көлікпен көтеріп әкелерлік салмақ емес.

Тасты паналай, пулеметінен от бүріккен Мәншүктің ұшқынды дөңгелек қара көзі, қарауылдан қия бұрылмай, алдыңғы жаққа қадалып қатты да қалды. Сұрапыл атыс басталған соң-ақ, мезгілдің түн, я күн екенін ол ұмытты. Атып келе жатқан таңның сәулесі ме, шығып келе жатқан күннің шұғласы ма, немесе нақ сол минуттерде прожектордан артық жарқыраған көз жанары ма — пулеметтің

замогіне бармағын алғаш басқан минуттен-ақ, Мәншүктің нысанаға алған жағы түп-түгел көріне қалды. Өзгелерін кім білсін дәл Мәншүкке жау жақтағы қайқаңдау сайдың бетінде адам түгіл, көденің әрбір түбі, шөптің әрбір қылтаны селтиіп көрініп тұрды. Осы минуттерде ол дүниеге өз көзімен емес, күннің көзімен қараған сияқтанды.

Мәншүк үшін уақыттың минуттары пулеметтің тізбектеле атылған оқтарынан жиы да, жылдам да зымырады. Бірақ Мәншүк пулеметтен неше оқ атылғанын абайламағандай, уақыттың да неше минуты өтіп жатқанын білген жоқ. Оның білгені — пулеметтің замогіне бармағын батыра басып, үздіксіз ұшырған оқпен жау жақтан жан адамды қимылдатпау.

Кейінгі жақтан «ойнаған» артиллерияның екпінінен бе, өз батальонының жауынгерлері жаудырған оқтан ба, Мәншүктің өз пулеметінен бүріккен оттан ба — бекінген бұйратынан жау бері жылжи алмады.

— Маша,— деді, бір кезде, Мәншүктің қасында жамбастап жүріп қызмет атқарған Терентий,— екі ленталық-ақ оғымыз қалды.

— Көршілерден сұра,— деді Мәншүк бетін бұрмастан.

— Олар жоқ.

— Қайда?! — деді Мәншүк жалт қарап.

Таң атқанын сонда ғана білген Мәншүк Терентийдің көңілсіз кескінмен, жауап қатпастан, алақанын жаза айнала шолған қолының ізін қуа жүгірген Мәншүктің көзінің қарашығына шағылысқан сурет — жусап жатқан өліктер мен жаралылар.

Қалай қараса да қадала алмай тайғалақтаған оның қарашығына, маңайында тіршілік әрекеті бар ешкім кездеспеді. Кімге қараса да оның көргені, не біржола қимылдан қалғандар, не қимылының бойында қалған ақтық сарқынын жауды өлтіруге, я жолдасын жақтауға емес, өз жарасының сыздауын қайтсем жеңем деп жанталасқандар. Көршілес пулеметтердің маңайында да осы көрініс: екі пулемет те тырсылдарын доғарып, үндері өшкен.

Ойына «шынымен Терентий екеумізден басқа ешкім қалмағаны ма?!» — деген Мәншүк, төңірегіне еңсесін көтере, тұрқын соза қарап сді, сай-салаларда, бекіністер маңында жауға оқ жаудыру әрекетінде жүрген біраз адамды ұшыратты. Олардың аз-көбіне қарауға мұршасы жоқ Мәншүк, қанша болса да, өз адамдарынан тірілері барын көңіліне тоқ санап: — Әкел, қалған ленталарды, — деді Терентийге. Ол екі лентаны берді. — Көрші пулеметтердің атылмаған оқтарын мұнда әкел!

Терентий жөнеле берді. Сол секундте жау жағының оқ бораны үдей түтеп кетті.

Көрші пулемет паналаған тас, Мәншүктен он шақты адымдай жер еді. Екі арасы панасыз жазық. Терентийді жұмсауы жұмсағанмен, жауған оқтың біреуі қағып кете ме деп қауіптенген Мәншүк «шақырып алсам қайтеді» деп толқыған сезіммен, пулеметін ұстай бере, жалт қараса, «жасқанғанмен жан сауғалар жер жоқ» дегендей, Терентий тік тұрып кетіп барады екен.

— Жат! — деп айқайлап қалды Мәншүк. Терентий сабырмен мойын бұра қарады да, «қайда жатам» дегендей, қолын бір сілтеп, кетіп бара жатқан тұрпатын өзгертпеді.

Тағы да «жат!» деген сөзді айта берген Мәншүктің аузы «жа»ны айтып, «т»ны айта алмай, «а»ға ашқан қалпы аңырайды да қалды. Сол секундте, Терентийдің дәл аяғының астынан кеп түскен мина, киіз үйдің орнындай аумақтың топырағын аспанға бұрқ еткізе түсірді, бұрқыраған қою шаңның биіктігі он бес метр биікке көтерілді. Терентий қою шаңмен бірге аспанға ұшты ма, тірі ме, өлі ме, я жаралы ма, — оншасын Мәншүк білмеді.

Мәншүк бәсеңдетуін күтейін деп жау жаққа көз қырын салса, біздің жақтың атуы әлсіреді ме, әлде жаралы жау жолбарыстай әде-

іі шапты да —бұйраттан бері беттеп бір зор ташк, оған ере бірнеше кішірек танктар, оларды паналай қаптаған жаяулар келе жатыр.

Мәншүктің манадан бері босаған тамырлары тағы да тырсылдай қалды, манадан құрғауға айналған тері тағы да шұбыра жөнелді, манадан дағдылы соққан жүрегі тағы да аттай тулады. Енді ол Терентий жаққа қарағысы келмесе де қарады. Қарамасқа амалы қанша, жау қаптап келеді, оқ жоқ, құрғақ қолмен кімге әлі келеді.

Мәншүк жалт қараса шаң бәсеңдепті, бірақ Терентий жоқ. Қайда ол?!

Өлді деп жорыған Терентийді барып көруге, егер өлсе аржағындағы пулеметтен оқ алып қайтуға Мәншүк еңбектей жөнелді. Ол әлі саябырланып бітпеген шаңның түбіне сүңгі бергенде, қармалаған қолына жып-жылы бірдеме былқ ете түсті. Шошып кеткен Мәншүк, оылқылдағанға тиген оң қолын тартып ап, шаңнан жасқанған көзін басқан сол қолын төмен түсіріп алдына қараса, белуарынан бөлінген адам, кеудесінен шұбала шығып жатқан шек-қарын!.. Бөксе жақ жоқ!.. Басына қараса... Терентий...

Өз денесі екіге бөлінгендей, өз шек-қарны ақтарылып жерге түскендей халге келген Мәншүк, «Терешка!» деп басын құшақтай ап еді,

әлі жылуы кетпегенмен жаны жоқ бас тілге келе ме?!.

Терентийдің... жылдан аса бірге болған жандай жолдас Терентийдің... отан соғысында екі рет награда алған, төрт рет жараланған Терентийдің мынадай қазаға ұшырауы жас жүрегін жидіте елжіреткен Мәншүк, оның бетіне тақап, дірілдеген дауыспен «Те-рр-реш-к-ка-а-а!» деп еңіреп қоя берді.

Осы қалпында ол ұзақ жататын еді, егер сол жақ нығы ара шаққандай ду ете түспесе. «Не болды» деген оймен Мәншүк оң қолын омырауына тығып суырып алса, саусақтары қып-қызыл қан. «Бұл не?» деп ойланғанша болмай, арқасынан да, жауырынының астынан жып-жылы бірдеме жорғалағанын сезген Мәншүк омырауын ашып жіберіп қараса, оқ бұғана мен топшысының аралығынан тиген; арқасына қолын тықса, жауырын астының еті жалбырап тұр; жаралы нығын қозғап көрсе, сүйегі аман сияқты; жау жаққа қараса, жақындап қапты; манағы зор танк жақындағанда тіпті зорайып кетті. Ұсақтары да үлкейіп кеткен сияқтанды. Танктардың да, жаяулардың да оқ шашуы орасан. Орнынан атып тұрған Мәншүк, көршілес пулеметтің қасынан бір жәшік оқты арқалай жүгіріп, өз пулеметіне қалай кеп жеткенін білмей қалды.

Пулеметін ұстай алған Мәншүк нысанаға ең зор танкты мезгей, оқты жаудырып кеп жіберді. Зор танктің шімірікпей шүйгіп келе жатуына қайран қалған ол «тие ме, тимей ме» деп күдіктенді. Тимейді дейін десе, осы пулеметтен көздеп, бұтақта отырған көкекті атып түсіргені бар: тиеді дейін десе, оқ дарымайтыны қалай?!

Сасқан белгісін дене әрекеттерінен сездірген Мәншүктің оң жақ құлағына:

— Саспа, қарындас! — деген қазақша сөз сап ете қалды. Ол жалт қараса — кәдімгі Сүлейменов Ыбырайым. Қолында ПТР.<sup>1</sup>

— «Ойһ, аға!» деген Мәншүктің көзінен жас ыршып кетті.

— «Жолбарыстан» жүрегің шайлықты ма, қарындас? — деді Ыбырайым.

— «Жолбарыс?..» Қайдағы?..

— Анау ше? Немістердің «тигр» деген танкін білмеймісің?

— Осы ма?!

— Дәл өзі.

«Жолбарысты» Мәншүктің естігені болмаса, көргені жоқ еді. Естуінше оның мөлшері біздің «КВ»<sup>2</sup> тәрізді.

---

<sup>1</sup> Противотанковое ружье — танкке қарсы мылтық.

<sup>2</sup> «КВ» — «Клим Ворошилов» — танктың аты.

Мына келе жатқан «дәудің» түрі де «КВға» ұқсайды, айырмасы,— бұл «КВдан» сопақтау және тікшілдеу сияқты.

Міне, енді сол — «жолбарысты» Мәншүктің өзі көруге тура келді.

«Жолбарыс» жақындап қалды. Мұның пулеметтен ағытқан оғын «жолбарыстың» шыбын шаққандай елер түрі жоқ.

Не істерге білмей сасқан Мәншүктің жанжағына алақтаған көзіне оң қанатындағы тасты бстке ұстай, қолындағы ПТР-ын «жолбарысқа» безеп тұрған Ыбырайым ұшырай кетті.

— Аға! — деп қалды Мәншүк ышқынған дауыспен,— ат!

— Нені? — деді Ыбырайым жымия қарап.

— «Неніңіз» қалай? — деді Мәншүк, бұл жөнсіз жымьюды жек көрген пішінмен — «жолбарысты!»

— Өз аңдарыңды сонарла. Менде жұмысың болмасын.

Танк, тіпті, таянып қалды. Оның пулеметтерінен бүріккен оқтары, Мәншүкті тастыңығына еріксіз бұқтырды. Ол бұға беріп Ыбырайымға қараса, манағы қалпында әлі тұр! Шыдамы шыңдалып біткен Мәншүк тағы да «аға!» дейін деп еді, кескініне көзі түскенде аузын алақанымен баса қойды: жобасы ұқса-



ғаны болмаса, бұл Ыбырайым бұрынғы көріп жүрген Ыбырайымы емес, бұның бұрынғы күлкішіл жұмсақ, майда кескінінің еті кәзір түйір-түйір боп бұлшықтанып, толқынды судың бетіндей қимылдан кеткен; бұрынғы қара сұр келбеті күреңденіп лаулап жанған жалынның түсіне көшкен: бұрынғы шүңіректеу көзі қазір сыртына теуіп, жауға атылатын минадай сүйріе қалған; қырыстана тыжырылған бет етімен бірге кейін қарай керілген еріндерінің арасында пулемет лентасындағы оқтай тізілген жалпақ, ұзын, сиректеу ақ тістерінен тасты тасқа үйкегендей шықыр естіледі; түбі батыңқылау, тұмсығы көтеріңкілеу шолақ мұрнының кең танауы, дауылға ұшқан қаршығаның қанатындай желпілдейді; бұрынғыдан әлденеше рет зор сияқтанған денесі қабанға ұмтылғалы жатқан жолбарыстай бүлкің-бүлкің етеді.

Ыбырайымның бұл бейнесіне сүйсініп кеткен Мәншүктің бойын бұрын бүре басып тұрған қауіп енді сергіп кетті.

«Шым болаттан құйылған мылқау «жолбарыс» пен адамның жолбарысы жекпе-жек кездесті,— деп ойлады Мәншүк,— екеуінің қайсысы алар екен!»

Әжесі айтатын бір ертегіде — «Жолбарыс пен айдахар арбасып тұр екен, сол жағдайда

кез болған бір батыр, арты не болуын күтіп тұрып қапыда жөтеліп қапты, сол дыбыстан сескеніп жолбарыс жалт қарағанда, айдахар оны орап алып сығып тастапты» дейтін кеңес есінде жүретін Мәншүк, «қапыда кетіретмін» деген оймен, Ыбырайымға көз қиығымен ғана қарап, демін де еппен ақырын алды.

«Ерден ердің қаупі бар» дегендей, алдында ажал күткенін сезді ме, әлде деңкиген тасты кедергі көрді ме,— Мәншүк ықтаған тасқа төрт-бес қана адымдай жер қалғанда, мылқау «жолбарыс» сол жаққа қарай жалт бере бұрылды. Сол секундте Ыбырайымның мылтығынан гүрс ете түскен даус естілгенде, «жолбарыстың» арт жағынан жалын аралас қарақошқыл түтін будақтала бұрқ ете қалды. Бұл оның күйі ме, әлде солай түтіндене қалатын бірдемесі бар ма — оншасын Мәншүк аңдамады.

«Жолбарыстан» будақтала бұрқыраған жалын мен түтіннің арасынан киімдері лаулап жанған фрицтер<sup>1</sup> жанталаса шығып қашқанда:

— Ат! — деген дауыс сап ете қалды Мәншүктің құлағына. Әлгі дауыстың екпінімен, қолы пулеметті ұстай алған Мәншүк кім екен

---

<sup>1</sup> Немістер.

деп қараса,— Ыбырайым!.. Бұл әлгінде көрген Ыбырайым емес, бұрынғы өзі білетін жайдары кескінді Ыбырайым.

— Ат! — деді тағы да Ыбырайым, дағдылы сыпайы даусымен.

Жалын жамыла «жолбарыстан» қашқан фрицтерді көздей Мәншүк пулеметтің замогін басып қап еді, денесі дірілдеген пулемет сапылдап сөйлей жөнелді. Оның сөзі «неміс оккупанттарына өлім!» Осы сөзді Мәншүкке Ыбырайым да айтты. Бірақ Мәншүк бұл сөздің пулеметтікі, иә Ыбырайымдікі екенін ажырата алмады.

Ыбырайымның оғынан ба, басқанікінен бе, «жолбарыстың» үйіріндегі өзге танктер де бұрқырап өртене бастады. Өртенбегендері өрт келе жатқанда ысылдай бытырай қашқан ордалы жыландай жапа-тармағай жалт беріп, қақ жарыла екі бүйірге қарай беттеді. Осы кезде Мәншүктің пулеметінен бүркілген оқтан ба, басқа серіктерінің оғынан ба, жаудың шұбырған жаяулары танктерден бөлініп қалды.

КП<sup>1</sup>-дан қарағанда да, шабуыл иә шегіну кездерінде де Мәншүк жаудың талай жусап қырылғанын көрген еді, бірақ нақ сол жолғы-

---

<sup>1</sup> Командный пункт — команда беретін орын.

дай оталғанын ол көрген емес, сол сияқты, жаудың талай шабуылын көре жүре, нақ осы жолғыдай жосықсыз жапырлап ұмтылғанын да көрген емес. Бұл жолы алдыңғы ұмтылушылары жусап жығылып жатса, артқы жақтан жапа-тармағай жүгірушілер үдеді де отырды.

Жауды қырудың қызығына түсіп оқталған ленталарды шетінен суырып ала берген Мәншүк, қасына қатар қойған жәшікке қолын сұғып еді, бұдырмақ оқтардың орнына теп-тегіс тақтай білінді. «Мұнысы қалай!» деген қауіппен, әлі де бетін бұрмай, қолымен жәшіктің ішін шарлай сипап еді, майда тақтайдан басқа түк сезілмеді. Жер бауырлап жыбырлай жүгірісіп келе жатқан жаудан көзін бұра алмаған Мәншүк, жәшікті ернеуінен ұстай алдына көтеріп ап қараса, ішінде дәнеңе жоқ, артына қараса, өрімнің таспаларындай шұбатыла жатқан бос ленталар. Айналасына құлақ түрсе, алыстан естілген тарсылдар болмаса, нақ осы тар қылыда біздің жақтан атылған мылтық даусы естілмейді. Шамасы, бұл жарты аралда ол жалғыз қалған сияқты... Жаудың ентелеуі басым және жау жақ бұйраттан осы биікке төккен ұлылы-кішілі құралдардан жауған жуанды-жіңішкелі оқтардың нөсері әлі толастар емес.

Жұлқына ұмтылып келе жатқан жау мың ба, миллион ба, кім білсін — әйтеуір құжынаған құмырысқадай сансыз бірдеме. Соның бәріне осы маңда төтеп болар жалғыз өзі екенін көрген Мәншүк, оқ таусылғанда қобалжыған жүрегін тез қалпына түсіріп, дірілдеген денесін тез жинай қойды. Бұл арада «бүкіл кеңес армиясы өзімін, — деген тәкаппарлық ой кеп кетті оған, — егер мен осалдық көрсетіп жеңілсем, армияға сенген ел маған не айтады, мен оларға не айтам? Бұл сұрау тірі өзімді түгіл, өлі аруағымды да қара жүзді қылмай ма? Қара жүзбен бүгінгі замандастарым түгіл, ертеңгі ұрпаққа, тарихқа не бетіммен қараймын?..»

Мана жер бауырлап жылжыған жау, алдыңғы биіктен бүріккен оқ басылған соң шуласып тұра жүгірісті. Өлмей беріспеуге бекінген, бірақ жаумен жұлқысуға өз маңында оқ жоғын білген Мәншүк, «ендігі оқ қалса оң жақ қатардағы пулеметтің қасында болар» деген оймен еңбектей жүгірді.

Ол пулемет те Мәншүктің пулеметінен он, он бес метрдей жерде еді, екі ара панасыз жазық. Жауған оқтан қорғанған Мәншүк жандәрмен дегенде ұмтылған тасына жете беріп еді, көздеп атты ма, я қаңғырып кеп түсті ме, бір мина аяқ жағынан жарқ етіп кеп түсіп,

шатырлай кеп жарылғанда денесі аударылып түсті. Бұрқыраған шаңның арасында ұйпат-ұйпа бола қалған Мәншүк, мина денесінің қай жерін жараласа да ауыр жараланғанын сезді, өйткені, қай тамыры қырқылса да, жүрегін тартып әкетіп барады...

Сонда да есінен танбаған Мәншүк, жалмажан тұра берді де, қираң ете құлады. Тағы ұмтылып еді, тағы құлады.

«Апырау, не болған маған!» деген оймен ауырған аяғын ашып көрсе, тізеден төменгі жағы былқылдап бос жатыр... Жиырылған еттен қан сорғалап ағып тұр...

Жүрегі дір ете қалған ол, жау жаққа қараса, жапырлай ұмтылған жау жақындап қапты.

Сасқан Мәншүк, жарасын байларлықтай ешнәрсе табылмаған соң, белдемшесінің оң жақ етегін дыр еткізіп қақ айырды да, жаралы аяғын шымқай орап, ағытқан қайыс белбеумен тас қып байлады. Содан кейін бір тізе, екі шынтағымен жылжып пулеметке жетсе, айналасында сөреге жайған құрттай қаз-қатар тізбектеле жатқан оқтаулы ленталар.

Мәншүктің есінен жаралануы шығып кетіп, жапа-тармағай жақындап қалған жауға пулеметтен оқ шашып қоя берді. Жау шапқан шөптей оталып кеп түсті...

Оқиғаның ендігі егжей-тегжейін кейінгі күндердің сыбағасына сақтап, қайғылы күйдің қайырмасын ғана ойлайық.

Мәншүктің өңінде жауды қыруы, біраздан кейін түсі сияқтанды. Қызу қимылмен қансырағанын абайламаған ол, талықсып кетті де, атуын доғарды. Бірақ оның шала-жансар денесінің кеудесі пулеметке асыла сүйеніп қалғанмен, заморке жабысқан қолының саусақтары жазылудың орнына, жігерленіп сығымдала түсті. Оның басында қалған батыр ойдың болмашы сарқыны, денесіне «атуды доғардым» деген хабар емес, «үдеттім» деген хабар жеткізді. Шалағайлау түс сияқты ғана ойлауға шамасы келетін оның миында «немісті қыруым үдеді» деген мақтаныш, сау кезінен анағұрлым өсіп кетті.

...Немістің қырылуы Мәншүктің есі бар кезінен үдеуі рас еді: оның талықсыған қарсаңына, жүзінші бригаданың кейінгілері де, оларға таяна ұмтылған біздің басқа әскери қосындар да жетіп, жауды жосылта отап, Изочка станциясына қарай тықсырып алып кеткен.

Шабуылмен ілгерілеген үшінші ұрғыш армияның бөлімдерін өкшелей армия қолбасшысы генерал-лейтенант Галицкий де келе жат-

ты, қасында полковник Әбілхайыр Баймуллин.

Жиналмалы көпір арқылы машинамен өткен Галицкий, Заиванье қаласының бүйіріндегі молалы биікке шыға бергенде:

— Кузьма Никитович! — деді Әбілхайыр Галицкийге. — Немістің шабуылға әзірленген барлық күшін біздің екінші батальонның бес сағат бөгеген биігі осы.

— Шығып көрейік! — деді генерал.

Олар биікті деңгейлеп кеп тоқтады. Одан жоғары көтерілуге, жусап жатқан өліктер жол бермеді.

— Былайғы жағына жаяу шығайық, жолдас генерал, — деді Әбілхайыр.

— Өйтуге де болады.

Олар машинадан түсіп, өлік-өліктің арасымен қабақ шыта жүріп келе жатқанда, аржақтан автобустарын шұбатып, санитарлық батальон адамдары да жетті. Олар жаны бар жаралыларды жинай бастады.

— Жолдас генерал! — деді Галицкийге, оның артын ала келе жатқан адъютанты Качергин, кенет дауыстап қап.

— Не айтасыз? — деді генерал бұрылып.

— Ананы қараңыз!

Качергиннің қолымен нұсқаған жағына генерал қаршыға көзін қадай қараса, құндағы



тасқа сүйенген пулеметте асылып біреу жатыр.

— Барайық! — деді генерал.

Олар аяқтарын жылдамдау басып, пулеметке асылғанға жетіп келді.

— Қараңыз, тірі ме, өлі ме? — деді генерал.

— Мен қарайын,— деп Әбілхайыр асылған адамды басын көтере берді де шошынғандай қолын тартып ала беріп, тез қайта ұстай алды.

— Кузьма Никитич! — деді ол, асылған адамды тағы көтере беріп,— бұл біздің қыз!..

— Біздің?!

— Иә, біздің!..

Әбілхайыр қыздың денесін жеңіл көтергенмен, пулемет замогіне жабысқан саусағын тез жаза алмады,— қарысып қатып қапты. Мәншүктің қарысқан қолын пулемет замогінен әрең босатып алған Әбілхайыр, денесін көтеріп құшағына алғанда, генерал да тани кетіп,— «Мәншүк Маметова!» деп қалды.

Мәншүк ышқынды да көзін ашты.

— Тірі! — деді Әбілхайыр қуанып кетіп,— жолдас Качергин, жүгір врачқа!..

Качергин жүгіріп кетті.

Әбілхайыр құшағына алып отыра кеткен Мәншүк, тек, ара-тұра кірпігін ғана қақпаса, Галицкийдің ешбір сұрауына жауап бере ал-

ған жоқ. Сөйтіп отырып, олар батыр қыздың жантәсілім қылғанын сезбей де қалды...

Мәншүктің бүгін қандай ерлік көрсеткенін генерал Галицкийге, сол араға келе қалған капитан Ушаков баяндап берді. Батыр қыздың ерлік істеріне сүйсінген генерал, жерге жатқызған оның жансыз денесінің қасында қайғылы кескінмен бөркін алып аз тұрды да, Баймулдин мен Ушаковқа:

— Аянышты қаза! — деді бір кезде, — сонымен қатар қуанышты, отанымыздың тарихына тағы бір батыр қызының аты алтынмен жазылатын болды. Бұл қызды біз «Совет Одағының батыры» атағына ұсынамыз.

— Олай ұсынарлық еңбегі бар! — десті Баймулдин мен Ушаков.

— Бұл біздің батыр қыз! — деді Галицкий!..

Апрель, 1944 ж.

## АЛТЫН АЙМАҚ

### I

Көкшенің көп көлінің біреуінде отыратын Байтас аулы жылқыны кезектесіп бағатын еді.

Осы кезек бір күні Алтынсарыға келді. Алтынсары ауылдың ық жағында отыратын, бұрын бір сиыр, бір ат кейде бітіп, кейде бітпеген, соңғы кезде тай-тұяғымен бес-алты жылқысы бар шағын ғана отау шаруа еді.

Күн байыр алдында ағытқан ауылдың биесі көлден су ішіп бытырай жайылған кезде, қысыр сауатын тайлы биесін мініп, қолына құрығын іліп, Алтынсары жылқыларды жинады да, Ақшоқы тауына қарай беттете жайды.

Ағытқаннан кейін сауын биенің оттампаз келетін әдеті. Және жылқы баласы терген гүлдей шөптің ең тәттісін шалып, жүре оттайды.

Мезгіл майдың орта кезі еді. Шалқардың қара қыртысы жарты кез құйқалы жеріне шыққан қалың бетеге мен селеуге жатқан құлын жасырынғандай.

Көкшетау жерінің жаздыгүнгі тымық кештерінде қойдың шарпы майындай селдіреген «маса бұлты» болады. Будақтаған түтіндей тұтаса ұшқан сары масаны жұрт осы «бұлттан» жауады деп ойлайды.

Алтынсары жылқысын жинап Ақшоқы тауына беттеткен кезде, «бұлттан жауған» сары маса атын да, өзін де булықтырып жүргізбеді. Былай да жүрдек жылқылар масалағаннан кейін пысқырынып, тыпыршып, өз құйрығымен өзін өзі айдап жортып жүріп оттайды. Астындағы атының ауыздығын алып аяңдай шалдырып келе жатқан Алтынсарының өзі де масадан қашып, желге қарсы ара тұра жортып алды.

Малға да, жанға да мазасыз масаны жаратуы сықылды тентектігімен қатар, табиғаттың өз тентегін өзі тыятын мейірімі де мол. Оның осындай мейрімді мінезінің біреуі — мазасыз масаның қанатын дымдап жерге еріксіз қондыратын ышық түсіру.

Алтынсарыны да, оның астына мінген биеcін де, алдағы жылқыларын да қалың сары маса булықтырып, іңірде тиышын кетірді. Алтынсары масадан қорғанып, көзін ғана жылтыратты да, басын орамалымен шырмап байлап алды. Бірақ жылқының бір елідей жая терісін тесіп өтетін масаның тұмсығына, оның

жазғы кештік жеңіл киімі бөгет бола алған жоқ.

— Қап, ерегескенде күпі киіп алмаған екем! — деп өкінді Алтынсары.

Осы кезде, малды да, Алтынсарыны да есіркегендей, мейірімді табиғат жер бетін бусандыра ышығын қалың ғып төсеп еді, масаның әндеткен даусы жым-жырт бола қалды. Содан кейін тиышсызданып пысқыруын, желдеп жортып кетуін жылқы да қойды; масаның тұмсығы тиіп қышыған жерімен арпалысуды Алтынсары да қойды. Жылқының аяғы бәсеңдеп жалқау жүріспен оттады. Тебініп, пысқырынып мазасын алған биесі дамыл тапқанынан кейін, Алтынсары да дамыл тапты.

Түн ортасы жақындай аспан ашылды. Ол түні он төрт жаңасын жасаған ай суға қалқытқан алтын табақтай, жұлдызды мақбал қара түнді белуарлап жүзе бастады. Бұл — шала-шарпы күндізге беріспейтін түн.

Ақшоқы тауы нар түйедей деңкиіп, қараған адамның қасында тұрған сықылды көрінгенмен, масалаған жылқысы іңірде одан ұзаңқырап кеткенін, тауға көзін тіккен Алтынсары оймен шамалайды.

Ол араның ышықты түні, сағымды күндізге ұқсаңқырайды. Күндізгі сағым алыстағыны тартып, отыз шақырымнан артық жерден Ақ-

шоқыны, қырық шақырымдай жердегі Бурабайды мұнарландырып ауылдың іргесіне алып келгендей болса, ышықты, жалтаң түн де осындай. Түнде де ышыққа малшынған тау, теңізде жүзіп келе жатқан кемедей, қараған адамға бері келе жатқан сықылданады.

Сағымды күндізде де, ышықты түнде де Көкшетау тауларының ежелгі ағасы Көкше. Ішіне: Азат, Сырымбет, Жалғызтау, Айыртау, Имантау, Ақан, Сандықтау, Екіжыланды, Зеренді, Бұқпа, Шортан тауларын қосқанда, «Көкшетау» атты таулардың бар ұрпағына өз атын ие қылған Көкше «Мен ағамын» деп қашан да кеудесін көтеріңкі ұстайды. Осы тәкаппарлығынан ол сағымды күндіз де, ышықты түнде де жаңылмай, маңындағы қай тауға қарасаң да, төбесінен аса қарап өз төбесін өзгеден бұрын көрсетеді.

Жылқысы Ақшоқының шығыс жақ бетіне жайылған Алтынсары, масадан мазасы кетуі басылған соң, ышық үстінде кемедей қалқыған Ақшоқыға қарап еді, «әуелі мені көр!» дегендей, аржағынан Көкше басын қылатита қойды. Оған мойынын соза қараған Алтынсары бар денесін тұтас көргісі келіп еді, «Менің де тау атым бар, белімді бастырып Көкшені неге түгел көрсетейін» дегендей, Ақшоқы Алтынсарының көз алдына перде боп керіле кетті.

Бірақ Ақшоқы перделегенмен, Көкшенің бар денесі, бар сұлулығы Алтынсарының жүрегінде жазулы. Көкшенің қай жерінде нендей тамаша барын ол өз алақанындай біледі.

Көкшенің өзін де, балапан тауларын да, балды бұлақ, барқынды көлдерін де түп-түгел көзімен көріп, көкірегіне ұмытпастай ғып жазып алған Алтынсарының ендігі құмары Көкшенің астын көру.

Оның ұғымында: Көкшенің асты шалқып жатқан алтын көл; бетінде ұшан-теңіз сексен көлі болса, астында да суы алтын сексен көлі бар!.. Олай деуіне өз аты куа.

— Атымды неге Алтынсары қойдыңдар?— деп сұрағанда, әке, шешесі оған:

— Сен туар жылы Көкшенің жерінен көп алтын тауып, ырымың жақсы бала болғасын Алтынсары қойғамыз,— деген.

Алтынсарының аулы Торайғыр тауының Бурабай жақ бетінде, таудың етегінде. Ауылдың маңы құлаған апандай үңірейген көп шұқыр. Алтынсары:

— Бұл не? — деп сұраса:

— Алтын жуған жер,— дейтін үлкендер.

Біреулер: «Таудан аққан бұлаққа бақыраш тосып ек, құмға аралас алтынның үгіндісі ақты» деген кеңесті айтады. Бұл кеңеске Алтынсарының қызыққаны сондай: бала кезінде

тауды кезіп кетіп, талай бұлаққа бақыраш тосып алтын күтті. Оның еңбегі де еш болған жоқ: ұзақтың сары күні құм жуған оның бақырашына, алтынның үгіндісі кейде ілекпеген, кейде аздап ілекті. Мұндай ұнтақ табылғасын Алтынсары «Көкшенің астында алтын көл бар» дегенге бала кезі түгіл, жігіт болғасын да сенетін еді. Сондай көлдің біреуін қайткенде табуды жатса-тұрса арман ететін еді.

Жігіт бола, алтын іздеуге оның құмарлығы да тіпті үдеді. Сол кезде «аққумен аспандағы ән қосатын» Біржан салдың моласының қасынан ағатын Біржан бұлағының маңынан көп алтын шығыпты, «ол алтынды алуға қазына кісі жіберіпті» деген сөз дүңк ете түсті. Бұл — 1915 жылы еді.

Алтын табуды, алтынның көлін табуды арман еткен Алтынсары «ата-бабаң істемеген кәсіп» деп әркім тоқтау айтқанмен, Біржан бұлағынан шыққан алтынды қазысуға кете барды.

Алтын қазушылармен ол екі жылға жақын шахтыда жұмыс істеді. Сонда оның ұққаны: Көкшенің астында алтын көбі, бәрін жинап ала алса көл болатыны рас. Бірақ, Көкше сараң... Бай алтынын ол «мә!» деп ұсына қоймайды. Ұсыну былай тұрсын: күлдей ғып үгіп,



жеті қабат жер астындағы тасқа, балшыққа араластырып шашып жіберген. Ондағы ойы: «Ерінген қойсын, ерінбеген алсын!» Сол сараң Көкше: «Егер тым ұсақ үгіп оңайлықпен таптырмасам, алтынды іздеушінің көңілі қайтар» дегендей, кейде кесек алтынын да кездестіріп қояды. Алтынсарымен бірге істеген старательдер ондай кесектің талайын тапты...

Тапқанмен не керек!.. Жұмыс көп, ақы аз. Жұмыс үшін емес, алтын көл табу үшін старатель болған Алтынсары бір жылдан кейін өзі мен өзі есептесіп еді, еңбегіне шаққанда алған ақысы оннан емес-ау, жүзден біріне тұрмайтын сықылды. Сонда да алтынды сүйгендіктен ол тағы бір жыл істеді.

Алтын іздеу жолында жүргенде оның тағы бір алған сабағы: старательдің кейбіреуі тапқан алтын өзегін, егер заводшы бай ақшаны мол берсе айтады екен де, аз берсе жасырады екен.

Екі жыл старатель боп істегеннен кейін, сондай бай өзектің біреуін арман ғып жүрген Алтынсарыға да кездесті. Бұл кезде Алтынсары алтынды құм түгіл, тастан да айыра алатын болып еді.

Табиғаттың мінезі қызық: алтынды тасты ол тілген тақтайдай жап-жалпақ қып жасайды да, алтынын оңай суырып ала қоймасын

дегендей, тақтай тастың бір басын жердің бетіне көлбей қойғанмен, екінші басын қалың қыртысына көсіп сүңгітіп жібереді. Бұндай тақтай тастың қалыңдығы жарты кезден, кезге жақын; жалпақтығы саржаннан, үш саржандай, ұзындығы кейде келте, ал, кейде бесалты шақырымға кетеді. Осындай ұзын қалақ тастардың бергі басы кісі бойы жерден табылса, екінші басы бес жүз метр жерге шейін тереңдеп кетуі мүмкін.

Алтынсарыға бұндай тас, алтын көлдің бетіне қатқан қабыршақ алтын мұзы сияқтанады. Сондай мұздың біреуін Алтынсары 1917 жылдың күзінде тауып, заводшының тамырын басып көріп еді, құнға тұрар еңбек бермеуі байқалды. Аз пұлға көп еңбегін сатқысы келмеген Алтынсары, пайдасыз еңбекте салпылдап жүре беруге жалығып, жұмыстан шықты да, ауылдағы үйіне қайтты.

Міне, оған аттай он жыл. Содан бері, жұмыстан кетерде тапқан тасы Алтынсарының оянса есінен, ұйқтаса түсінен кетпейді.

Жылқы күзетінде жүріп Көкшенің астын көруге құмартқан Алтынсарының есіне тапқан алтын тасы түсе қалды.

«Апырау,— деп ойлады ол — Советке де алтын керек қой осы. Ол неге осы Көкшетауға кеп алтынын ақтармайды!»

«Советтен кісі келсе жасырған алтын өзегін айтар ем! — деп ойлады ол, — соның іздеп келгенін күтпей, өзім барып айтсам қайтеді?..»  
«Қой сөйтейін, — деп бекінді ол, — сол араға алтын заводын салуға басшы болайын!.. Өзіміздің өкімет!.. Оған да, маған да пайдасы тисін!».

«Өзіміздің» деген сөзді ол өзімсініп шын көңілден айтты.

«Бұл өкіметтен бұрын, — деп ойлады Алтынсары өткенді еске түсіріп, — біздің ауылға, маған осындай мал бітіп пе еді? Қазір тамақ тоқ, көйлек көк. Бұрын жердің асты түгіл, үстіне не емес ек. Жердің астындағы алтын түгіл, үстіндегі оты, суы аталықты, малы көп адамдікі еді. Жарлы жалғыз қарасына азық таба алмай соры қайнайтын еді. Жердің үсті біздікі, енді астын да иеленуіміз керек!..»

Таңды Алтынсары алтын ойымен атырды.

## II

Қамшаттың құндызымен жиектеген торғын шымалдықтай, айналасына жасыл қылшықты қарағай өскен, Көкшенің дария көлінің біреуін жағалап жайдақ тарантасқа жеккен атта екі кісі келе жатты: біреуі Алтынсары, біреуі оның құрдасы — Шауыпкел.

Бұлардың жүріп келе жатқан жолы — жалпақтығы бір ғана арба сиярлықтай ескі сүрлеу. Сүрлеудің бір жағында, егер арба ауып кетсе көлге тура құлайтын биік жар, жардың астында жалтыраған көлдің екінші қабағы сағымданып әрең көрінеді. Сүрлеудің екінші жағы жерден тік қиылып шыққан шың. Шыңның текшеленген тастары адамның көзіне қатарланып жиналған әдемі кітаптардың этажеркасын елестетеді.

Сүрлеу жүрген сайын жоғарылай береді. Оның бір ұшы арқандай шұбатылып көлдің етегіне түсті, екінші ұшы жыландай иіріліп көл жағасындағы аласалау таудың беліне асылды.

Сүрлеу таудың тікшілдеу жерінен асуға айналғанда Алтынсары аттың басын тартты.

— Осы араға тоқтайсың ба? — деді Шауыпкел.

— Тоқтайық.

Алтынсары үйден шығарда Шауыпкелге «сол арада бүркіттің ұясын көрдім, балапанын алайық» деп алып шығып еді.

— Әй,— деді ол Шауыпкелге, таудың етегіне аттарын ағытқаннан кейін,— осы тауда алтын көп деген сөз бар, соны күрекпен шұқып қарасақ қайтеді?

— Бүркіт ше?

— Балапан қайда барар дейсін. Әуелі алтынды қарайық.

Алтынсары үйінен балапан үшін емес, алтын үшін шыққан еді. Оның баяғыда жасырып айтпаған алтын тасының тақтайы осы таудың етегінде. Бұл ойын ол Шауыпкелден жасырды.

— Уа, қойшы соны! — деді Шауыпкел — қайтесін алтынды!.. Осындай ыстықта қазып, азабым құрысын!.. Онсыз да ындыным кеуіп келеді. Сусын қайда?

Сусын ішіп отырып Алтынсары сөзін тағы қайталады.

— Рас айтам деймін, — деді ол, — іздейікші! Табылмаса қалсын. Бізден ешкім айып алмас.

— Керексіз іске құмарың-ай!..

Ол ертеде осы арадан алтынның тасын тапқанын Шауыпкелге айтуға бір оқталды да, тағы да «әуелі қойған белгімді байқап алайын, таба алмай ұят болар» деп ойлады.

Сол оймен, ерінген Шауыпкелдіні арба қасында қалдырып, өзі белгісін іздеп кетті. Бірақ, қанша шарлағанмен, белгі табыла қоймады.

— Қап, — деп өкінді ол арбасына қайтып келе жатып, — бай өзек еді, табылғаны абырой еді!..

Арба астында, көлеңкеде тынығып жатқан Шауыпкел Алтынсарыны:

— Иә, Сарым! Неше бұт алтын әкелдің?..— деп ажуалады.

— Күлме, құрдас,— деді Алтынсары,— асықпа!.. Үмітсіз сайтан деген.

— Күлгенім емес, сұрағаным: атың Алтын болғасын алтыншыл шығарсын деп ем, ақырында жезшіл де болмай қалмасаң не қылсын...

— «Асықпа» дедім ғой, егер алтын табылса, сен де қаша қоймассын, атыңа ұқсап шауып-ақ келерсің.

— Қашамын. Олда-білбә қашамын. Нанбасаң бір қапшық алтын тауып әкелші! Қызығар ма екем?

Алтынсары жеңілгендей болды.

— Саған ерегескесін алтынды таппай қоймаймын! — деді ол, арбадағы темір күрегін алып жөнеле беріп.

Алтыны бар жерде Алтынсары жер бетіне шыққан шөбінен де жобалайтын еді. Сол жобасына сүйеніп құмы есілген бір жерді ол шұқылап қаза бастады.

— Ә, іске сәт! — деді Шауыпкел, Алтынсары қазған шұқырды кіндік тұсына келтірген кезде қасына барып.

— Айтсын-ақ! — деді Алтынсары белін жазып, терін сүртіп, — осы арада алтын бары анық. Тез шығады. Нанбасаң қазып көрші.

Тыныққан Шауыпкелге алтыннан көрі ермек керек болды.

— Жарайды, шық бері! Бер күректі маған! Мен де біраз шұқиын, меселің қайт болмасын, — деді шұқырға түсуге оңтайланып.

Расында шаршаңқыраған Алтынсары күректі шұқырда қалдырып, өзі сыртқа шықты да, Шауыпкел ішіне түсіп қаза бастағанда шұқырдың жиегіне жүресінен отырды.

Тың тегеуірінмен Шауыпкел кезге жақын қазып тастап, ара-тұра құм балшықты әдейі Алтынсарыға лақтырып тұрды да, бір кезде қалшынып тұра ғап, Алтынсарыға елеусіз көзбен бір қарап қойып, еңкейіп аяғының астынан бірдемені алды.

— Ол не? — деді елегізген Алтынсары басын көтеріп. — Не алдың аяғыңның астынан?

— Ештеме де алғам жоқ.

— Жоқ, бірдеме алдың? — деді Алтынсары орнынан түрегеп.

— Немене, алтын тапты деп тұрмысың?

— Не де болса көрсет!

Шауып кел қойнына бір нәрсені тыға қойғандай болды. Алтынсары қадалған сайын оның кескіні құбыла бастады.

— Кескінің неге құбыла қалды?! — деді Алтынсары шұқырға бір, Шауыпкелдінің кескініне бір үңіліп,— қарау кәпір, бірдеме тауып қызғанып тұрсың-ау деймін! Көрсет қойныңа тыққаныңды!

— Түк те тыққан жоқпын! — деді Шауыпкел күректі балшыққа қадап мықшындап,— саған ерегіскесін кісі бойына шейін қазам осы шұқырды, бірдемесіне жетпей қоймаймын...

— Әуелі тапқаныңды көрсет. Көрсетпесең зорлап көрем.

Алтынсары Шауыпкелдіден күштірек еді. Сондықтан, алыса кетсе жеңілетінін білген Шауыпкел.

— Ал, тінт! — деп Алтынсары шұқырға түсуге ыңғайланғанда:

— Сенбесең көр! — деп сыртқа шығуға ыңғайланды да, Алтынсарының көзін алдап, қойныңдағыны сырғытып түсіріп жіберіп, аяғымен балшыққа араластыра қойды.

— Ал, тінт! — деді ол тысқа шыға ерленіп, омырауын ашып,— қашаннан бері маған мұндай күдіктенетін болып ең?

— Мен сені емес, шұқырды тінтем.

— Е, шұқырдың жазығы не? Тінткің келсе мені тінт!..

Алтынсары қазылған шұқырдың қасына барып түсейін деп жатыр еді, сыртынан кеп



оны оң жағына аударып тастап Шауыпкелдің өзі түсе қалды да, Алтынсары тұрғанша аяқ астынан бірдемені алып қойнына тағы тыға қойды.

— Енді алып шық! — деді Алтынсары.

— Нені?

— Тапқан алтынды.

— Уа, тәйірі алсын сені! Өзің рас айтып тұрсың ба? О, не қылғаның! Сені әдей ерегістірейін деп түстім. Ал, кәне, қарай ғой!

Шауыпкел шұқырдан шықты. Оның аяқ астынан алтынды алғанын көрмей қалған Алтынсары шұқырға бір түскелі тұрды да:

— Әй,— деді тағы,— рас айтам, қойныңды көрсетші.— Шауыпкел ашуланған болды.

— Өзіңнің денің дұрыс па? — деді ол қабағын түйіп,— мазақ қылғың келе ме? Осы араның тауын көшіріп әкетсең де еркің. Ал, мен кеттім арба жаққа!

Шауыпкелдінің кескін құбылысы Алтынсарының күдігін тағы күшейтті. Сондықтан ол ойнаған боп кеудесіне қол салайын деп еді, анау итермелеп маңайлатпады. Екеуі алыса кетті.

Олар ұзақ алысты. Шауыпкел де тірі жан, сондықтан Алтынсары қарулырақ болғанмен берісе қоймады. Екеуінің де киімдерінің пәре-пәресі шықты. Екеуі де ендікті. Бұлардың бұл

алыс-жұлысына: қиядағы күн, асқар тау, шалқар көл, қалың тоғайдан басқа, сол араның аңы мен құсы ғана куа болды.

Тиыш тоғайдың ішінде жапырақ жамылып жем іздеп шоқаңдап жүрген қоянның құлағына бұлардың ырсылдаған дауыстары шалынып, селк ете түскен қоян «не?!» дегендей құлағын қайшыландыра, алдыңғы аяғын көтере, тұрқын соза қарады да, алысқандарды көре салып, бетін бұтаққа остыра қалың шытырман арасына жып берді.

Қалқия қойған қоянды көзі шалған қарағай басындағы ителгі алысқандарға алданам деп жемінен айырылды.

Тауда екі жәндік таласса, біреуінен өзіне жем түсіп дағдыланған аш бүркіт бұлардың төбелерін торлай ұшып, аспанда шарықтап жүрді.

Күмістей сыңғырлаған даусы орман ішін сұлу үнге бөлеген бұлбұл да дауысынан жаңылды.

Ағаштың жапырағы мен көлдің жұқа бетін дірілдеткен әлсіз жел тына қалды. Дауысын бәсеңдетпеген жалғыз-ақ таудан аққан бұлақтың сылдыры.

Осылардың бәрінің тыңдағаны Алтынсары мен Шауыпкелдің алысқаннан алқынған өкпеден шыққан ырсылдаған демдері.

Адамның денесіндегі күш мүшесінің бәрінде бір тегіс болмайтынына Алтынсарының көзі Шауыпкелмен алысқанда жетті. Алыса кеткен жерден алып-ұруына қарағанда Шауыпкелді ол тез жеңе қоям ғой деп еді. Күш сынаса келе, Шауыпкелдің бар қаруы уысында екендігі байқалды. Оның денесін шопақ құрлы көрмей көтеріп алып, жерге оңай құлата салған Алтынсары, қанша қару жұмсағанмен, жұмған уысын жаза алмай қойды. Уысы винттеп тастаған темірден бір кем емес.

Шауыпкелдің алысуын басында ойын шығар деп ойлаған Алтынсары шынға айналғанын көргесін, уысын жазуға әлі келмейтінін байқаған соң, басып жатқан Шауыпкелдің көзіне көзін оқтай қадады да:

— Әй, ақтық рет айтам, рас бермеймісін! — деді дікіленіп.

— Немді берейін! — деді Шауыпкел алқынып, — түгім де жоқ беретін.

— Қолыңдағыны.

— Қолымда да түк жоқ.

— Ендеше неге жазбайсын? Кәне, жазшы алақаныңды!

— Жазбаймын.

— Неге?

— Әдейі, ерегескесін!..

Алтынсары қабағынан қар жаудыра түсін

суытып алды да, Шауыпкелді жерден көтеріп құшақтаған қалпымен, көлдің биік шыңды жарқабағына алып келді.

— Менің мінезімді білесің ғой! — деді ол Шауыпкелге қадалып, қолыңды жазбасаң көлге лақтырам.

Алтынсарының құшағында өзін жоңқадай көрген Шауыпкел кескініне қарап еді, лақтыратыны рас сықылданып кетті. Сондықтан, Алтынсарының «өлгің келмесе әкел, жылдам!» деген сөзіне шыдай алмай:

— Мә,— деп уысындағыны сыртқа лақтырып жіберді де,— босат! — деді ақырын.

Алтынсары разы болғандай түсін жылытып, Шауыпкелдіні жерге ақырын түсірді де, лақтырған затты алып көріп еді, айнала құм топырақ жабысқан, жұдырықтай тұтас тума алтын екен. Қуанып кеткен ол алақанымен салмақтап көріп еді, қолын жерге алып түсе жаздады.

— Қызғанғаның осы ма? — деді ол Шауыпкелге қарап күліп.— Сен қызғанба! Бұл алтынды мен өзім алмаймын.

— Енді қайтесін? — деді нанбаған Шауыпкел кекті кескінмен.

— Үкіметке берем.

— Үкімет саған несін береді?! — деді Шауыпкел кекеп.

— Екеуміздің еңбек ақымызды береді. Бұл алтын халық қазнасына түседі.

— Одан басқа пайдаң?

— Алтын іздеу кәсібіне кірем, старатель артелін ұйымдастырам. «Алтынның шыққан жерің белден қаз» демей ме, аталарымыз. Осы араны тағы да қазып тығылған алтын-дарын түгел аламыз? Сені де шақырам, бұл абыройлы іске.

— Оны кезінде көреміз,— дей салды кесек алтыннан айырылуға іші күйген Шауыпкел. Алтынды үлесу жайын Алтынсарыға айтпақ боп бір тұрды да, көнбесіне көзі жеткен соң үндемеді.

Алтынсары атқа кетті. Осы кезде арба қасына барған Шауыпкелдің ойына Алтынсарыны өлтірсем қайтеді деген жамандық ой тұтанды.

«Қару қайда?»

Оның есіне арбаның кіндік темірі түсті. «Байқаусызда білектей темірмен қарақұстан персем,— деп ойлады ол,— жаны тас деймісін!»

Осы ниетпен ол кіндік темірді суырып алып, Алтынсары атты әкелгенде ту сыртынан екі-үш рет айналды. Оның неге айналғанын Алтынсары сезген жоқ.

Ыңғайы келгенде қарақұстап кіндік темірмен салып жіберуге Шауыпкел қолын көтерді де тату өскен құрбысын қимады.

### III

Олар қыстау жолымен қайтты. Үйден шығарда:

— Қайтарда егіншілерге соға кетейік,— деген еді Шауыпкел Алтынсарыға.

Ат Алтынсарынікі еді. Шауыпкелдің сөзін есіне сақтаған ол, қыстау маңындағы егінге тура тартты.

— Неге тұнжырап келесін, әй? — деді Алтынсары Шауыпкелге, даңғыл жолдан егіннің жіңішке жолына бұрылған шақта.

— Маған не қыл дейін деп ең? — деді Шауыпкел қабағын түйе қарап.

— Уә, тәйірі алсын сені, тәйірі алғыр! Оның не, қарап отырып араз боп? Алтын керек болса мә!.. Ойын-күлкімнің садағасы! Осы жұдырықтай тас үшін, бұның әкесіндей тасқа бермейтін тату көңілден айырыламыз ба?

Алтынсары алтынды алдына тастап еді. Шауыпкел алмады.

— Сен қоңыраюды қой! — деді Алтынсары,— бір жыл туған төл емеспіз бе, антүр-

ған!.. Бұл алтын екеумізге пайдасын бірдей тигізеді... Сына осы сөзімді!..

— Көрсек көрерміз,— дей салды Шауыпкел.

Егіншілерге жақындап қалғасын басқа сөз кеңеспей, Алтынсары алтынды қалтасына тықты.

— Іске сәт! — деді ол, соқа айдаған егіншілердің алдынан кеп тоқтап.

— Айтсын! — деді беттерін шаң басқан екі жігіт.

Ауылдың адамдары егінге төрт-бес үйден бірігіп шыққан еді. Бұл қоста Алтынсарының да, Шауыпкелдің де сыбағасы бар.

— Бес күннен бері жыртқандарың осы ма? — деп сұрады Алтынсары егінші жігіттен.— Қалай аз жыртқансыңдар? Тіфу!.. Осылай да жер жыртама екен?.. Бұл не?.. Жердің бетін айғыздап тайыз айырып?.. Арасынан жыртпаған тың тастап отырыпсыңдар ғой!.. Егін шыға ма бұған?..

— Енді қайтейік. Әдейі солай жыртып жүрген жоқпыз. Көлік жүрмейді, соқа өтпейді,— деді егіншінің бірі кейіп.

— Өтпеуіне тағы бір себеп,— деді екінші жігіт,— әлгі көзі шыққыр Қирабай қаладан соқа ала барғанда, доңғалағын ауыстырып әкетіпті. Міне, көрші, біреуі үлкен, біреуі кіш-

кене, бұл қалай түзу жүрсін!.. Құр көлік қинау!..

Алтынсары шегі қата күлді.

— Неге күлесің? — деді жігіт.

— Күлгенім... соқа осылай болмай қалай болушы еді?.. Оның доңғалақтары осылай ұлылы-кішілі болады.

Соқаға өгіз жегілген еді,— төрт пар өгіз... ауыздарына көбігі бұрқырап, тілдері сала құлаш шыққан өгіздерге Алтынсары жақындап еді, мойындарын жарма соғып қаны аққан қып-қызыл жара...

— Обал-ай,— деді Алтынсары,— көлік бүлінген екен.

Бұл не бұрын егін салмайтын, салса: байлары орыс жалдап салғызып, кедейі кетпенмен егетін. Ол кезде кедейлер «эттең... қолымызға жер, көлік, соқа тисе!» — деп кіжінетін.

Міне, қазір оның бәрі бар: жер түп-түгел кедейдікі, қанша ексе де еркі; бұрын кедейде көлік жоқ еді, Совет өкіметі келгелі шаруасы көтерілген олар елбесіп-селбесіп жететін көлік те жасап алды. Бұрын кедейге соқа табылмайтын еді, қазір ауылшаруашылық кооперациясы арқылы оған да қолы жетті.

Ендігі жетпейтін Алтынсарының ойынша: «Егін жұмысына жаттықпағандық».

Ол егінші жігіттерге осы ойын айтып еді:



— Жаттықсаң да осы соқа, осы көлікпен көп егін сала алмайсың,— деді жігіттер.

— Сендерше не істеу керек?

— Егінді өзі жыртып, өзі егетін машина шығару керек.

— Асықпасаң ол да болар,— деді Алтынсары.

Осы кезде егіншілердің қосы жағынан жіңішке жолмен заулатқан бір пар атты көріне кетті. Ат-арбасы, сайманы бұл аранікі секілді емес.

Егіншілер жақындаған жолаушыларды қарсы алса, қалаша сәнді киінген қазақ жігіттері екен. Жөндерін сұраса, біреуі тау кенінің инженері, аты Таубай, екіншісінің аты Таспай, ол Таубайдың жәрдемшісі.

Амандасып тұрып, олар әзілдесіп қалды.

— Егінді нашар жыртады екенсіздер! — деді Таубай, соқа жүрген жерлерді көріп ап,— көлікті де айдай білмейді екенсіздер, өгіздеріңіздің мойнын алдырып тастапсыздар ғой!.. Обал-ай, жануарларға.

Жат жігіттің алдында егін жырта білмеу намысына өзі де ортақ болған Алтынсары, әзілден жығылғысы келмей:

— Жер жыртатын машина шығарып берсеңдер, біз сендерге қой деген жоқпыз,— деді.

— Бірақ сол машинаны шығаратын біз емес, өздерің,— деді Таубай.

— Біз шығарамыз? — деді екінші жігіттің біреуі, Таубай қылжақ қылып тұр деп ойлап.

Әзіл сөзге шын жауап берген Таубай, қазір партия мен үкімет отанды ірі кәсіпті елге айналдыру саясатын жүргізгелі жатқанын, осы саясат егінге қажетті машиналарды мол өндіруге жағдай жасайтынын айтты.

— Бұның бәрі дұрыс,— деді Алтынсары,— сол істі өркендету үшін, мына біздің жәрдеміміз не болады?

— Алтын табысу болады! — деді Таубай.

Өз сырын ол енді ғана айтты: ол революция жылдары жабылып қалған Степняк алтын ошағын қайта ашу жабдығына шығыпты.

— Бұл жұмысты,— деді ол жігіттерге,— біз, жергілікті халықтың жәрдемімен ғана іске асыра аламыз. Сол халыққа сіздер де жатасыздар.

Бұл сөздерді құлақ қоя тыңдаған Алтынсары да шынына көшіп:

— Өзіңе керегі алтын ба, құрбым? — деді Таубайға.— Егер алтын болса, осы Көкшетау жерінің астында ол бұлақтай қайнап жатыр, қанша алсаң да таусылмайды.

— Көкшетаудың бойында алтын көп екенін

білеміз,— деді Таубай,— бірақ соны тауып беретін кісі керек қой.

— Өңгені білмеймін,— деді Алтынсары,— мен өзім сол алтынды іздеуге әзірмін. Менің мына жолдасым Шауыпкел де әзір. Солай ма, достым? — деп ол құрдасына қарап еді, «меселі қайтпасын» дегендей, Шауыпкел басын изеді.

— Іздесіп қана қоймассыз,— деді Таубай күліп,— табысарсыз да.

— Таппайтын нәрсені іздеп қажеті не? — деді Алтынсары жымыып.

— Мүмкін, тауып та жүрген боларсыз? — деді Таубай, «осы жігіт ескі старательдің бірі бдламағай» деп ойлап.

— Мүмкін! — деді Алтынсары сенімді дауыспен.

— Қоста дәм бар ма? — деп сұрады Алтынсары егінші жігіттерден.

— Әлгінде қымыз келген еді,— деді жігіттің бірі.

— Ендеше дәм татыңыздар! — деп, қосқа алып барған Таубайға Алтынсары бүгінгі тапқан олжасын айтып еді:

— Кәне, ол алтының? — деп қуанып кеткен Таубайдың екі көзі шарасынан шыға жаздады.

Табылған тума алтынды Таубайдың өзіне ғана көрсетіп, қолына ұстатпаған Алтынсары:

— Асықпа, құрбым,— деді Таубайға,— бұл алтынды завод кеңсесінің есігі ашылған күні қолымнан апарып берем де, өзім бірінші старатель болып қызметіне кірем.

#### IV

Электр сәулесінен іші ашық аспанды күндіздей жарқыратқан штректі бойлай, сыртында брезент сулығы, аяғында үлкен етігі бар Алтынсары келе жатты. Беті — инженердің кабинеті. Шахтаның төбесіндегі порода тастардың жігінен шапшыған су оның жалбағайына кейде тырсылдап тамшылады, кейде фонтандай атқылады. Шахтаны бойлай салынған жіңішке темір жолдармен кен тасыған электр вагонеткалары зырылдап ерсіл-қарсыл өткенде Алтынсары ығысып жол береді де, тағы да ілгері жүреді.

Аяғын аттаған сайын оның көзіне ескі замандағы қараңғы шахта, тар шахта елестеді, сол қараңғы, тар шахтада — қолына ұстаған кәресін лампасының әлсіз жарығынан алдындағы екі адым жер еркін көрінбейтіні есіне түсті. Міне, ендігі электрлі шахта, ертегілер-

де айтылатын, іші самаладай жарық кең алтын сарай сияқты...

Алтынсары білегіндегі сағатына қараса түскі үш екен. Үште шахтадағы кабинетіне оны инженер Таубай шақырыпты. Неге шақырғанын білмейді.

— Бүгінгі нормаң? — болды, Алтынсарыны кабинетінде қарсы алған Таубайдың бірінші сұрауы.

— 120. Кешке шейін 180-ге апарармын, — деп ойлаймын.

— Жоқ, оны істей алмайсың! — деді Таубай күліп.

— Неге?! — деді Алтынсары таңданған кескінмен.

— Горкомнан звонить етті. Сен өз колхозың «Алтын таңға», сайлаушылар арасында үгіт-насихат жұмысын жүргізуге барып қайтпақ болыпсың.

Степняк алтын өндірісі ашылған күннен бастап жұмысқа келген Алтынсары, алғашқы күндерден бастап сауатсыздар мектебіне түскен еді де, аз уақытта жаза, оқи білуге халы жеткен еді. Содан кейін іле партия қатарына өткен оны, қалалық партия комитеті үгітшілер тізіміне қосып қойған. Қазір жергілікті советтің сайлау науқаны жүріп жатыр. Осы жұмысқа Алтынсары да белсене қат-

насып жүр. Лифтпен көтерілген Алтынсары тысқа шықса «М-І» тұр, шофері — Шауыпкел.

— Қайда барамыз? — деді Шауыпкел оған.

— «Алтын таңға».

— Құп болады! — деп Шауыпкел айдай жөнелді.

Олар «Алтын таңға» ілезде келіп қалды. Колхоз таудың етегіндегі бұлақты жиектей салған алпыс шақты үй еді. Үйлердің бәрі де сұрыпталып қиылған жаңа қарағай. Кеңсе мен мектеп орталығында.

Кеңсеге келсе күзетші әйел ғана бар екен. Басқарма бастығын сұрап еді:

— Егін басында, — деді әйел.

— Мүшесінен кім бар?

— Олар да егін басында.

— Бәрі не алады егін басынан?

— Жиылыс бар деп кетті.

Алтынсары мен Шауыпкел таныс тоқтың басына келсе, тау-тау боп үйіліп жатқан бидай, бидайды жинау мен соғу жұмысында сапырылып жүрген көп адам...

Машинадан түскен Алтынсарыны құрбылас жігіттері мен әйелдер «качайттаймыз» деп, тырмысуына қарамай қаңгөбелек ойнатып, көтеріп алды да кетті. Біраз қақпақылдап ендіктірген Алтынсарыны жерге түсірген соң:

— Кәне айт! -- деп шуласты олар, қоршаған Алтынсарыға,— алтын сенде көп пе, бізде көп пе?

— Сендерде де, бізде де көп,— деді демін алқына алған Алтынсары.

Олай демеуге болмайтын. Колхоз бастығының айтуынша, «Алтын таң» биыл еккен 1300 гектардың алдынан қырық, артынан жиырма центнерден түсіп жатыр. Бұл шығым тек, егінді трактормен айдап, сеялкамен сеуіп, комбайнмен орудың арқасындағы ғана түсім.

— Алтын көбейсе, машина да көбейеді,— дейтін еді Алтынсары.

Сол айтқаны келді: дәл есебін айтпағанмен, Степняк отынға алтынды ай сайын қадақтап емес, бұттап беріп жатқан сияқты. Сонша мол алтын машинаны көбейтпей қоя ма!..

Отанда қазір алтын да, машина да көбейген түрі бар. Бұған байыған тіршіліктің бар саласы да куа. Осынша зор жетістіктің ауыр жүгін сүйреп, алдыңғы қатарда келе жатқан еңбек ерлерінің ішінде Алтынсары да бар. Ендеше, колхозшылар, оны «хан көтеріп» качайттамағанда, кімді качайттайды?..

Ток басында, ішіне мыңдаған кісі сиярлық астық сарайы бар еді. Соған жиналған колхозшыларға, отанның ірі өндіріске ие болуынан тапқан пайдасы туралы Алтынсары ба-

яндама жасап тұрғанда, босағаға сүйенген Шауыпкел ойлы кескінмен қадала қарады да тұрды. Алтынсарының туғанынан бергі өмірі оның алақанында: екеуі бір жылда туған төл, бірге өсті, біте қайнады.

Шауыпкел бала кезінде Алтынсарыдан пысық еді. Алтынсары сөзге нанғыш, уәдешіл. момын бала болатын. Өзін одан қу санайтын Шауыпкел бала кезінде де, жігіт кезінде де алдап, талай рет «тақыр мұзға отырғызған». Алтынсары оның біріне де ашуланбай көне беретін.

Ақырында, «бәрінен қой бағып қойыртпак ішкен озар» дегендей еңбек сүйгіш Алтынсары, Шауыпкелдің ұғымында шырқап аспанға кетті де, пысықсынған еңбексіз ол, жерде қалып қойды.

«Көкке шыққаны емей немене? — деп ойлады босағада тұрған Шауыпкел, — поезға да, автомобильге де, аэропланға да мінетін осы: Алматы, Мәскеуді аралайтын осы. Киім осында, тамақ осында... абырой, атақ осында!..»

Алтынсарының бұндай шат тұрмысын Шауыпкел бұрын күндейтін еді, бұл жолы, босағада сүйеніп тұрып, бірінші рет ол құрдасына сүйсінді.

«Дұрыс! — деді Шауыпкел ішінен, 1927 жылы туынды алтынға таласқанын есіне түсі-



ріп, сондағы мұның сөзі расқа шықты. Алтын көбейіп еді, машина да көбейді...»

Шауыпкелге де осы машиналардың бәрі Көкшетаудың алтынынан жасалып жатқан сияқтанды. Сол алтынды табушы да, қазушы да Алтынсары сияқтанды оған. Ендеше, ел бұны ардақтамағанда кімді ардақтайды?!

«Егер мен де сол кезде белсене алтын қазсам, бұлай боп жүрмес едім!» деп өкінді Шауыпкел.

Олай дейтін себебі: колхоз жұмысына да жалқау ол, Степняк ашылған жылдарда ауылда жатты да, жалқаулық қарнын ашырғасын алтын қазудан шоферлікті жеңіл көріп машина руліне отырды. Кәзір ол айына сегіз жүз сом алады. Оның көбін «бәрібір байымаймын» деген оймен ішіп қояды. Сондықтан оның өзі де жүдеу, үй іші де жүдеу... Ал, Алтынсары ше... Оның шамалауында, бұрынғы байлар да мұндай тұрып көрген жоқ... Ендеше, жақсы тұрудың тәстігі, тек еңбекте ғана...

Митинг біткен кезде ымырт жабылып, қас қарайды. Жнылысқа қатнасқандардың қартаң жағы грузовикке мініп, қалаға кетті де, жастар жағы ток басында ойын-сауық жасауға қалды. Олар Алтынсарыдан бірге болуын өтініп еді:

— Түнгі сменаға барушы едім,— деп босанды.

Заводқа қайтуға тысқа шыққан Алтынсары төңірегіне көз салып аз уақыт тұрды.

Түн айлы, жұлдызды жарық екен. Ол ара, жан-жағы еркін көрінетін адырлау жер еді. Адырдан завод та айқын көрінеді екен. Завод қаласында жанған электр шамының жиілігі аспандағы жұлдыздан кем емес. Әлдеқайда, Шортан жақтан кетіп бара жатқан поезд паровозының үні естіледі... Эне!.. Көкте екі қызыл жұлдыз ұшып барады. Ол жұлдыз емес... Қызылжардан Қарағандыны беттеп тартқан самолет!..

Алтынсарының көзіне айлы түнде аспанды белуарлаған Көкше түсті... Баяғыда, жылқының күзетіне барған түні Көкше туралы ойлаған ойы есіне түсіп кетті оның...

— Рас! — деді ол ішінен мұнартқан Көкшеге қадала қарап тұрып, — сенің сыртқы сұлулығың Грек, Рим көркемөнершілерінің ойланып қолдан жасаған шебер шығармаларынан да әлдеқайда сұлу!.. Жерден текшеленіп аспанға шаншыла шыққан сенің Оқжетпесіңді, сырлы тостағанға құйған қымыздай, құшағыңа алған суы меруерттей мөлдір көліңді, етегіңе ұстаған күміс оқадай дөңгелене сыртыңды айналып жатқан шабағыңды, сенің сұ-

лулығыңды еліктей жаралған бытыранды ұрпақтарыңды... солардың бәрін қаусыра құшақтап, қолын күзеткен батырдай, бәрінен басыңды асыра қарап, «бұлттың сүтін ішіп ержеткен» өзіңді... қандай суретші осы қалыптарыңда сала алар еді?..

Жоқ, сала алмайды ол!.. Шебер табиғат миллион жылдар бойы салған суретіңді жасы жүзге жетпейтін суретші қалай салмақ сенің?..

Сен Көкше, сыртың сұлу боп қана жаралған жоқсың. Сенің ішің де сұлу. Сенің «қақырығың қойма алтын, түкірігің түйме алтын! Сен ертегіде айтылатын алтын сандықтың қабысын!.. Сенің астыңда алтын дария!.. Сенің сол алтын дарияңды ақтарып тапқан кім?.. Ол, тек, Советтің ұлдары мен қыздары!..

— Жаса, Советтің ұлдары мен қыздары! — деген даусы шығып кетті Алтынсарының.

Бір орында көп тұрып қалғаны сонда ғана есіне түскен ол, аяңдап машинасына келсе, Шауыпкел кабинада отыр екен.

— Әй, Алтынсары! — деді ол, қасына отыра берген құрдасына, — саған бір серт айтайын ба мен?

— Айт!

— Айтсам, алтын табу жұмысына мен де

түсем де, өзгемен емес, сенімен жарысып, шамам келсе басып озам!..

— Оған мен тілектеспін,— деді Алтынсары,— бірақ, есіңде болсын, мен де саған оздырмауға тырысам.

— Әрине,— деді Шауыпкел,— озу-озбау тәуекелдің ісі ғой. Ол қалжыңым. Ал, шынымды айтсам, жалқаулықтың тақсіретін тартып болдым мен. Бұл албастыны үстімнен түсірем енді!..

— Расың ба, әй? — деді Алтынсары, Шауыпкелдінің сөзіне енді ғана мән беріп.

— Растығына әкел қолыңды!

Екеуі қол алысты.

— Ала білген қолға Көкшенің байлығы жетеді,— деді Алтынсары,— біз екеуміз түгіл, талай мыңдаған адам жүздеген жылдар қазып тауыса алмайды. Бұның асты алтын дариясы екені рас. Бұл алтын аймақ!..

## ӘСИЯ

### I

— Жанбайды... мұны қайтем?.. Әжем ұрсады-ау... Үй суып кетті... Өміртай тоңып қалды-ау. Өзім де тоңдым... Әжем қашан келеді?..— деді де, Әсия жылады.

Отты үргенде түтін толып, күл түсіп, ашып отырған көздерін екі жұдырығымен уқалап онан жаман ашытты.

Қарақаттай қап-қара көздері қазір қып-қызыл болып ісіп кетті, қып-қызыл дөңгелек беттері айғызданған кір болды.

Әсия жылаған соң жанында шешесінің ескі күпісіне оранып, жылына алмай көгеріп отырған Өміртай жылады.

— Апа, тоңдым... Қайным ашты... Әжеме баям...— деп қоймай-қоймай жылады.

Үйдің іші ит байласа тұрғысыз, суық. Қазан пештің аузындай ғана кішкене әйнектен

көмескіленіп күннің сәулесі түскен болады, терезенің алдын қар алып қалған, тек сәуле түскендей жері ғана ашық. Екі бала пештің алдында отыр.

Әсия мең-зең. Өміртай қосыла жылаған соң, тіпті, басы айналып кетті.

Сонда да, Өміртайдың қасында Әсия — апа, кәдімгі естияр адам.

Кір-кір жұдырығымен көздерінің жасын сүртіп, бұрынғыдан жаман айғыздап түре келді.

Бөпесінің қолдарын уқалап, біраз демімен жылытып, көзін, мұрнын сүртіп, күпіге жақсылап орады.

— Әжең келеді қазір, бауырсақ әкеледі... Жылама, қалқам!..— деп, жұқаяқтың астында тұрған шеті мүжік қара аяқтың ішіндегі тары көжені әкеліп Өміртайға ішкізді.

Көжені көрген соң-ақ Өміртай жылауын қойды. Әсияның әжесі түнде байдікінен сорпаның майын әкелген, соны қайнатып істеген көженің қалғанын Әсияға «бөпең жылағанда берерсің» деп жүк астына қойып кеткен.

Өміртай көже ішкен соң уайымды да, әжені де ұмытты; апасының бергеніне шыдамай аяққа өзі қолды салды, бет-аузы, үсті-басы — бәрі тары болып, тек күлімдеген екі көзі ғана жылтырайды.

Оны алдандырып қойып, Әсия тағы от жағуға кірісті.

Қалтылдаған кішкене көкірегінің бар демін ішіне тартып үргілеп отырып, біраздан соң отты жандырды.

Отқа жылынып, Өміртайдан қалған көжені ішіп, Әсия да көңілденді. Әкесінің күпісіне орап Өміртайды жатқызып, қасында өзі арқасын қағып, әлдилеп жатып ұйқатты.

Дала сықырлаған аяз. Терезеден анда-санда жүрген кісінің, малдың сықыры естіліп, терезенің өзі де қалың қыраудан сытыр-сытыр етеді.

Әсия көсеумен отты қағыстырып, шұқылап отырып, әжесін ойлайды. Өміртайдың жылағанын сылтау қылып анда-санда байдікіндегі әжесіне барғандары есіне түседі.

Қанша үлкенсіп апа болып, Өміртайды ойнатып алдандыруға жарағанмен, өзі де әжесінің жанында отырғанда төңірегіндегі дүние жылы да, жарық та көрінеді.

Өміртайдың жылағаны да онша білінбейді... Өзі де бала екенін сонда ғана біледі.

Жанабайдың ас үйінде әжесі бәйбішемен бірге бауырсақ пісіріп жатады, ет асып жатады; кіріп барғанда тәтті тамақтың иісі кісінің мұрнын жарады...

Бірақ бәйбіше барда Әсия ас үйге кіруге

қорқады, әжесі де ұрсады. Көбіне бәйбіше Әсияға дым бермейді, кейде ғана: «Мә, бөпеңді алып қайт, әжеңнің қолы тимейді... барыңдар!» деп, бес-алты бауырсақ береді де, ашудан қашқан сияқты жаман көзімен қарайды.

Сонсоң Әсияның көңілі суып, «енді бармап-пын-ау!» деп қайтады. Кейбір кезде бәйбіше жоқта барып қалса, әжесі қалтасына бауырсақ, малта салып береді.

Онда Әсия өзі де кідірмей үйіне жүгіріп кетеді. Байдың үйіне барғандарын ойлап отырғанда от та жанып болды. Әсия мыжырайған жаман етігін киіп, далаға шығып пештің төбесін жауып келді. Пештің қуысынан ұршығын алып, Өміртайдың жанына бір тізелеп отырып, үлкен қыздарша ұршық иіруге кірісті.

Бөпесіне байпақ тоқып берем деп, әжесінен жүн сұрап алып, иіріп жүр. Лақша секіріп ойыннан босамайтын жұдырықтай Әсия, сүйтіп күні бойы жалғыз, кішкене бөпесін бағып, отын жағып, үйін сыпырып, тары түйіп, шамасынан артық үй шаруасының бәрін бір өзі істеп, балалықтың қызығын көре алмай өсе береді, әлгіндей суық үйде жалғыз отырып, әжесін іздеп байдікіне барғандағылары есіне түскенде, нәп-нәзік балбыраған көңіліне табиғат әділсіздік, теңсіздіктің ыза-сын өзінен еріксіз орнатып бекіте береді.



Далада сықырлаған аяз, үй ішінде тышқанның тықырынан басқа дыбыс жоқ.

Әсия қазір тоғызда, әкесі Майлыбай қырықтың ішіндегі кісі. Көптен бері Байғабыл байдың қойын бағады. Былтырдан тамақ асырау қиын болып бара жатқан соң, үй ішімен байдың бір үйіне кіріп алып, қатыны байдың үй шаруасын басқарады, өзі далада, малда жүреді. Әсия әкесін, тіпті, аз көреді. Балалар ұйықтап жатқанда кетеді, түнде тағы бұлар жатып қалғанда келеді. Тек кейде, әжесі: «Ұйқтамай от жағып отыра тұр, мен кешікпей келемін!» деген соң, от жағып күтіп отырғанда ғана көріп қалады.

Сақал-мұртына мұз қатып, күпісінің жағасы, тымағы қырауытып, сықырлап келеді. Келгенде үндемейді, кейіп жүрген сияқты. Қайдан келдің, не істеп келдің деп сұрауға да Әсия бата алмайды, қорқады.

Әжесі ғой! Ол тіпті босамайды. Күні бойы байдың үйінде. Балалар ұйықтап жатқанда кетеді, байдың суын әкеліп, отын жағып, шәйін даярлап беріп, үйге бір келіп кетеді. Су әкеліп, от жағып балаларға кешеден тұрған байдың үйінен келген азғана сарқытты беріп, болмаса, көжесін беріп, Әсияға ол-пұл үйдің шаруасын тапсырып, бөпеңді жылатпа, қарағым, дейді де кетеді...

Сол кеткеннен бесін кезінде бір соқса, болмаса ел орынға отырғанда бір келіп көже-мөжесін істеп беріп, тағы кетеді; сонан байлардың түнгі тамағын беріп, жатқызып қайтады.

Әсия көбіне әжесіне қарамай, Өміртай екеуі ұйқтап қалады. Кейде әжесі ертерек босанып келіп, өздерінің соғымға сойған тайыншасының етінен ет асып, нан істеп салып береді.

Онда Әсия Өміртайды да ұйқатпайды. Әкесі де жазылып балаларын еркелетіп, ойнағанына қарап әжесімен сөйлесіп отырады.

Онда көбіне сөйлесетіні Әсиянің Әміржан деген ағасының жайы.

Әміржан он үш жаста. Екі жүз шақырым жерде, қалада оқып жатыр. Екі жыл болды — Әміржан күздігүні елден баратын екі-үш баламен қосылып кетеді, сонан жазғытұры майдың ішінде келеді.

Әуелі қалашылармен қашып кетіп еді. Енді әкесі тоқтатпайды, басқа балалардан қалдырмай жібереді.

Оқыса оқысын, ең болмағанда тамағы тоқ болар, бірдеме біліп шықса, оқыған балалардың көбі-ақ адам болып кетіп жатыр ғой дейді. Әміржаннан қыстың басында бір хат келді. Өзі жазыпты.

«Әкемізге сәлем, әжемізге сәлем, Әсия қа-

рындасымызға сәлем, Өміртай інімізге сәлем» деп жазыпты.

Байдың молдасы оқып берді. «Оқуымыз жақсы, тамағымыз жақсы, ақ нан жейміз, қантпен шай ішеміз, күнде ет жейміз» депті.

Әсияның әкесі әжесімен екеуі, әлгіндей көңілденіп отырғанда соны сөз қылады.

— Тағы хат жазамын,— деген екен. Ол хаты қашан келер екен, тек тірі болсын, адам болар, қарағым, өзі ұмтылып еді ғой!...— дейді әкесі.

«Әсия қарындасымызға сәлем» деген сөзі Әсиянің ойынан кетпейді. Қатарға кіріп қалғандай болып, ішінен мақтанады, көңілінде Әміржан да бір үлкен дәрежелі кісі болып көрінеді.

Бірақ мұндай ет асып, үй іші болып мәжіліс құратын күндер Майлыбайдың үйінде тым сирек болады.

Бір тайыншаның еті қаншаға жетсін?

Және Әсияның әжесі пәлен қайнаға, түген қайнағаға сыбаға сақтағысы келеді, сонсоң ет асқан күндер санаулы болып, көпке дейін Әсияның көңілінен кетпей жүреді.

Әсияның осы күні ойлайтыны Әміржан ағасының хаты қашан келер екен, өзі қашан келер екен деген сол оймен Әсия ұйқыға кетеді.

## II

Қыс өтіп, жылы жәйлі жаз келеді. Күн күлімдеп, дүние жасарып, жан-жануар, қызғалдақ шөптер ұйқтап оянғандай, жазылып, керіліп, ың-жың болып, жаратылыстың кең шатыры тігілді, кедей де, бай да жаратылыстың құшағына кірді.

Бірақ тоғыз жасар Әсияның қызметі қысты күнгіден артпаса, кеміген жоқ.

Әжесінің жұмысы көбейген сайын Әсияның да міндеті арта бермек. Мал балалап, қыстаудан шыққан соң-ақ әйелдің жұмысы басынан асады. Әсияның әжесі де ұзақ күнге байдың үйінен босамайтын болды.

Әсия таңертең үлкен қыздармен суға барады. Иін ағашқа ілген екі шелек судың ауырлығынан имиіп, үйіне жеткенше неше рет дем алып, бәрінің соңында қалып, жете алмай келе жатқаны...

Жамырап бара жатқан бұзауды енесінен айырамын деп, әлі жетпей, шашы жалбырап, қып-қызыл болып, жыламсырап барынша шіреніп жатқаны...

От жағып, сүтін пісіре алмай күйе-күйе болып, көздерін түтін шалып, әбігер шегіп жүргені.

Қыстыгүнгідей емес, ауыл болып аралас-

қоралас отырған соң, Әсиялар күні бойы бәйбішенің көз алдында. Бәйбіше титтей бос жүргізгісі келмейді.

— Әсия, баланы тербете тұршы! Әсия, құманға су құйып әкелші! Әсия, қозы ұстасшы!

— Әсия, ананы істеші, Әсия, мынаны істеші! — деген бәйбішенің бұйрықтары жаздың ұзақ күнінде құлақтан кетпейді...

Әсияның үйі өздеріне қоңсы қонып, қызметіне кіріскен соң, бәйбіше Майлыбайдың үйі үшін бірін қалдырмай пайдасына жаратқысы келеді.

Кішкене Өміртай көбіне жалғыз, күн жылы болған соң, онша күтуді керек қылмайды, анда-санда бір Әсия айран құйып беріп кетеді, үсті-басы қақ-қақ болып, күлге былғанып, өзімен өзі болып жүре береді.

### III

Бір күні қаладан Әміржан келді. Әміржан былтырғыдан да біртүрлі болып, әдеміленіп, кісі болып кетіпті, өзі өсіпті.

Үстінде қара шолақ көйлек, қара шалбар, белінде жылтырағы бар қайыс белбеу, әдемі етігі бар, басына солдаттың қалпағын киген... Қара көйлектің ішінен ақ көйлектің жеңі кө-

рінеді, ішінде тағы бір көйлегі болса керек.

Өзі ауылдың, үйдің жайын сұрап, әкесімен үлкен кісіше сөйлеседі.

Әуелі Әсия Әміржанның қасына баруға ұялып, сөз сұраса үндемей төмен қарап, жүгіріп кетіп қалып жүрді.

Бірақ ішінен қуанып, мақтанып жүрді. Үйінің ішінде ең болмаса бір адам жақсы киініп, түрі байдың балаларынан артық болмаса, кем болмай жүргеніне мақтанады.

Әсия біраздан соң Әміржанға үйреніп бұрынғыдай ойнап, сөйлесетін болды.

Әміржан Әсияға мектептегі балалардың жайын айтады. Оқудың жайын айтады, бір кітаптан неше түрлі хайуандардың сүгіретін көрсетіп, олардың қайда жүріп, қайда тұратынын, қалай өсіп, өнетінін, адамға қандай пайда, қандай зияны бар екенін оқып отырып түсіндірді. Қай жерде қандай халықтар бар екенін сүгіреттен көрсетіп айтып берді, қазанның түбіндегі қап-қара адам болады екен, оның да сүгіретін көрсетті.

Өзі қап-қара, ерні қалың, тісі аппақ болып, ақсиып тұр.

— Осындай да адам болады екен,— деп Әсия көргенде күліп жіберді.

Әміржан сүгірет көрсеткенде Өміртай да қарап бір нәрсені түсінген кейіпті болып оты-

рады. Әміржан мектептегі қыздардың жайын да айтады.

Көп қыздар бәрі бір жатады, қастарында үйретіп жүретін бір апасы болады, сабақтан бос кезде кесте тігіп үйретеді, үлкендері өз киімдерін өздері тігеді.

— Неше түрлі ойындар ойнатады, өлең үйретеді,— деп Әміржан өзі ән салып, өлең айтады. Әсия қосылып жүріп «Гүлнарай» мен «Интернационалды» үйреніп алды.

Әжесі қолы бір босап кеткен кезде, балалардың сондай тамаша сөздер айтып отырған үстіне келіп, Әміржанға қарап отырып, «тоба құдай!» — дейді күбірлеп.

Әміржанның бойындағы мектептің салған аз ғана сәулесі Майлыбайдың қара үйінің ішіне де бір жарық сәуле түсірген сияқты. Әкесі Майлыбайдан бастап, адамдарының бәрінің де бет ажарында разылықтың белгісі бар...

Бірақ Әміржан өзі үй ішінің тұрмысына разы емес. Қалада мұғалімдер, басқа қызметтегі азаматтар кейде мектепке келіп сөз сөйлегенде Ленин атамыздың өсиетінше, еңбекші кедей байға құл болмай, еңбегінің игілігін өзі көруі керек. Жасы жетіге толған балаларды ұл, қыз демей, тегіс оқыту керек; еркек, әйел, үлкендерді оқыту керек деуші еді.

Елдің әлі өзгерген ештеңесі көрінбейді: әкешесінің күнбе-күнгі көріп жүрген бейнеті Әміржан ес білгеннен бері келе жатқан бейнет. Онымен тұрмай кішкене Әсияның қолы босап, бала болып ойнауға шамасы келмейді.

Әміржан мектептегі қыздар мен Әсияның тұрмысын салыстырады.

Әміржан Әсияның осы жап-жас басынан бір үйдің бар бейнеті басында болып, күйе-күйе түрімен ойы да, бойы да өспей әжесі сияқты көзі ашылмайтын күңдікке бейімделіп, күн ілгері мойын сұнып келе жатқанын сезді.

— Әсияны мектепке алып кетпей болмайды екен,— деді өзінен өзі Әміржан.

Әсияны көндіру Әміржанға қиын болған жоқ. Ол өзі де Әміржан айтқан соң қызығып жүретін. Әміржан бір күні:

— Әсия, менің қалаға оқуға баратын күнім таянып қалды... Сен менімен бірге барасың ба? — Көздері жарқ ете түсті...

Ойын екенін, шын екенін біле алмай біраз отырды.

— Рас апарасың ба? — деді.

— Рас, қалқам! Өзіммен бірге жүресің. Өзіңдей кішкене қыздармен бірге жатасың, бірге оқисың. Бірге ойнайсың. Барам десең өзім осы жолы алып кетем.



«Әжем мен Өміртай қайтіп қалады?» деген ой зымырап өте шықты... Лүпілдеген кішкене жүрегінің соғысы баяулағандай болып, жүрегі бұрып, қимай кішкене тұрады да,— барам! — дейді.

Әкесіне Әміржан Әсияның аш, жалаңаш, өнебойы бейнетте жүріп бекер қор болатынын айтып, мектеп тәрбиесінің жақсылығына өзін мысал қылып көрсетіп, және өздеріне тамақ асыраудың қиындығын айтып: «Әсияны мен алып кетейін, сіз әжемді ренжітпей көндіріңіз», — деді.

Майлыбай қатынына айтқанда:

— Қолғанатым еді, серігім еді, екеуі бірдей кеткен соң қайтіп жүреміз,— деп жыласа да, оның айтқанынан шыға алмады.

Және Әміржанның сөздеріне сенбесіне лажы болмады.

— Барса барсыншы, соры ашылмас па екен? — деді ойында.

Сөйтіп, Әсия Әміржан ағасымен бірге, және сол болыстағы оқып жүрген балалармен — бәрі оқуға жүрді де кетті.

Осы күні Әсия мектепте. Бес ай болып қалды келгеніне. Араның ұясындай шуылдаған еңбекші қауымның бір мүшесі. Бір қарағанда Әсияны танымай қаласыз. Үстінде қоңыр жаңа көйлек, белін қынай буған, аяғында әде-

мі етік, шашын шолақ қылып қырқып, бір қырын жығып тараған... Екі беті алмадай қыпқызыл, дөп-дөңгелек, қарақаттай көзі жарқырап, төңірегіндегінің бәрі титтей жәбірлемейтін дос екеніне еш күмәні жоқ, өзіндей балалар «хор» болып қосылып өлең айтқанда «біз еңбекшілер таптары...» деп мойнын созып, дауысы күміс қоңыраудай сылдырап о да қосылып тұрады. Дауысы тым таза, әдемі, өзі батыл болған соң, өлең үйрететін мұғалім Әсияны Ақтолқын деген бір кішкене қызбен бірге әнді бөлек салғызып үйретіп жүр. Әсия Әміржанның ауылда айтқан қызықтарының бәрін көріп келеді.

Жаңада бір үлкен қыз пионер болдың деп, Әсияның мойнына қызыл галстук байлап берген. Сонан бері Әсия пионердің тобынан қалмайды, неше түрлі ойындар үйреніп, «Будь готов!» деген басшыларының сөзіне басқа балалардың арасында о да «Всегда готов!» деп, қолын көтеріп, қарақат көзі жайнап, коммунизм бақытын орнатысуға даярлығын білдіріп уәде беріп тұрғанын көреміз.

Тірі болса Әсия Майлыбай қызы кедей бейнетқорлар ортасында коммунизм бақытын орнатуға ағаларына көмекші боларына көңіліміз толық сенеді.

Декабрь, 1924

## МАЗМҰНЫ

Аспаз	.. . . . .	3
Батыр қыз	. . . . .	23
Алтын аймақ	. . . . .	59
Әсия	. . . . .	93



Муканов Сәбит.  
АСПАЗ. Әңгімелер. Ал-  
маты, «Жазушы», 1965.  
108 бет.

**С. Муканов**

**ПОВАР**

*(рассказы)*

**(На казахском языке)**

Издание — издательства  
«Жазушы» — 1965

*Редактор К. Узакбаева  
Художник К. Хамитов  
Художеств. редактор А. Гурьев  
Технич. редактор М. Прокаева  
Корректор Н. Измаилова*

Сдано в набор 21/VIII-1964 г.  
Изд. № 7. Подп. к печати 28/X-  
1964 г. УГ02415. Формат 60×  
×90<sup>1</sup>/<sub>32</sub> = 3,375 п. л. (Уч.-изд. л.  
3,4). Тираж 12000. Цена 11 к.

Заказ № 1776(п). Полиграфком-  
бинат Главполиграфпрома Госу-  
дарственного комитета Совета  
Министров Казахской ССР по  
печати. Алма-Ата, Пастера, 39.